

מלך שמור פי מלך מלכי המלכים ולא אחיש למצות בשר ודם (ירוש' סנהדרין פ"ג ה"ו). ואולם בזאת נפלאה חסידותו ממדה רבים מן החסידים האחרים כי הוא חסיד רק לעצמו וידע מאד כי לא כל אדם נכון לחסידות, ועל כן חשב חשבונית עם רפויני האדם ולפי רפויניו מסתפק גם במעט אשר יעשה האדם מהמון העם ובפירושו אמר אף מי שייחד לו מציה אחת לעשותה ולא יעבוד עליה שכרויקח (קידושין ס"א) ואמר עוד מכיון שלא הלך אדם בעצת רשעים כמי שהלך בעצת צדיקים (ג"ו שם). אם נתכוונן בתלמוד ירושלמי נמצא כי ר' יוסי בר בון היה כמו מאסף לכל מחנות האמוראים הנזכרים בו. ואם אמנם מצאנו כי נזכרו בו גם בנו רבי שמואל (ר"ה פ"א ה"א ביצה פ"א ה"ו סוטה פ"ה קדושין פ"ד ה"ח) וחתנו ר' הלל (בב"ב), אין זה ראיה כי השתלשלה שלשלת האמוראים עוד דור אחריו, כי אם נאמר בימי ר' יוסי בר בון נחתם התלמוד הירושלמי, ואולי הוא עצמו חתמו והבנים בו גם דברים מצעירי חכמי הדור אשר בנו וחתנו היו מהם. ואולם לא נתמה על החפץ מה ראו על ככה לחתמו עתה? כי חס-יון התשווקה לעסוק בפלפול ובמשא ובמתן של הלכה עשה זאת, כי הגיע ימים אשר דורשי ההלכה מעטו והכל רצים אחר ההגדה. בדברי ר' שמואל הנזכר נמצא מתואר יפה מצב הדור הזה. הוא היה אומר באחת מדרשותיו חכם בעיניו איש עשיר זה בעל התלמוד ודל מבין יחקרנו זה בעל אגדה, שבעל התלמוד הוא כמי שיש בידו עשות של זהב שאינו יכול להוציא, ובעל אגדה הוא כמי שיש בידו פרוטות ויכול להוציאן (הוריות ס"ג), מזה נראה כי הגיעו ימים אשר בהם הלכה דרישת ההלכה הלך וחסר והימים ימי בכורי האגדה. ועתה במעמדים כאלה אין להפליא אם החכמים השרידים אשר הבינו כי לא יוכלו לכלוא את הרוח השליט בזמנם, ראו כי חובה קדושה היא להם להציל את חכמת התלמוד מנשיה ולחבר במחברת את כל התורות אשר השאירו האמוראים ולקיימן לדור אחרון, ולא נפלאה ולא רחוקה היא לשער כי ר' יוסי בר בון עצמו לקח הדבר בידו והשלים מה שכבר החל רבו ר' יוסי אשר ירה אכן פנתו לחבור התלמוד. אם נשית לב על מספר גדול ממאמריו ההלכותיים נמצא שהם לרוב כמו חותם השקלא וטריא של הפוסקא שבמשנה, וכאופן שנמצא בתלמוד הבבלי שאחרי השקלא וטריא התלמודי של האמוראים הקדמים מחובר לרוב הכרעת רבאשי. ואחרי שלפי קבלתנו היה רבאשי מסדר הבבלי, קרוב הדבר שזאת ההכרעה היא סימן הסדור וההערכה של המעריך, ועתה במצאנו המנהג הזה גם בר' יוסי בר בון בירושלמי לא רחיקה היא ההשערה שהוא היה בבחינת סדור הירושלמי בערך רבאשי בבחינת סדור הבבלי. אבל איך שהיה כרור הדבר שבדור הזה נחתם הירושלמי.

פרק אחד עשר

י"ט האגדה ורבנן דאגדה

ככל דורות האמוראים היו בין בעלי ההלכה אחרים אשר לא דרשו ולא בקשו את חכמת האגדה והיו מתנגדים לדורשיה, אבל הנסיון הורנו כי כל התנגדותם אך לשוא עשו ולא יכלו לדון עם משאלות הזמן התקיפות מהם. לחץ המאורעות, העוני וקושי השעבוד אשר גברו טרור אל דור זה החלישו את תשוקת העם אל ההלכה אבל פתחו לבם ואונם אל האגדה הנותנת להם דברים טובים ונחומים ותקוה טובה למתיאשים בעתים הרעות. כבר בראשית פרק זמן הראשון אחרי מות ר"ה הנשיא הגיע העת אשר צמאה נפש העם לברכות ונחמות והכל רצים לשמוע דברי אגדה. כי בימים

(ה"ד ת"ג)

כימים ההם היכפלו הצרות, וגם אם הוחזי פעם אחר פעם מאת הממשלה הרומיה אך שקר היה החץ, ובכל עת אשר הטיבו ליהודים אך טובת עצמם היו דורשים. ומה יפה רמז על זה ר' גמליאל ברבי באמרו: הוה זהירין ברשות שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן נראים כאוהבים בשעת הנאתם ואין עומדים לו לאדם בשעת החקו (אבות פ"ב מ"ג). ואחרי מות ר"ג הזה יבוא אחריו בנו רבי יהודה נשיאה השני והוטב בראשית נשיאותו מצב היהודים מעט החת ממשלה אלכסנדר סווערוס אשר לעדות כותבי קורותיו הטה חסדו ליהודים (גרעץ ח"ד). בכל זאת גם בעת היא נתאמתה אזהרת ר"ג: שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן. והלא ר"י נשיאה עצמו התאינן לפני ר"ש בן לקיש כמה עושק הוא סיבל מצד הממשלה האומרת חסיד כל היום הב הב ולא שבעה קחת (ב"ר פ"ח) העלוקה הזאת בבצע מעשקותיה לא ידעה משוא פנים ולא תחוס עינה גם על רגשות הקדושות אשר לעם ועם לדתו ואמונתו במקום שנדרש זאת לבצעה. בעת ההיא הדת נתנה מאת הממשלה שגם בשנת השבע היא שנת השמיטה חייבים היהודים לתת מסים וארנוניות עד שר ינאי הוכרח להתיר להם לזרוע שבועיות (ירושלמי שביעית פ"ד בבלי סנהדרין כו), ועוד אחרי זמנו של ר' ינאי מצאנו שהמלכות אונסת על ככה (שביעית סג). ואף אם נמצא אחת הנה ואחת הנה המוסים דקים ורפויים אשר ירמוזן מעט על מצבם הטוב אך כשחזק מאזנים המה לעומת המאורעות הרעות אשר היו באמת ובפועל. אם רגע אחד נתנה נוגשיהם להנפש הלא זמנים ארוכים באו אחריו אשר הלכו חשך ולא אור. מה ישיה מעט החסד אשר הוטה לר"י נשיאה בתחלת נשיאותו נגד העמל הרב אשר נשא וסבל מהם כל ימי היותו על אדמתו, עוד באחרית ימיו לא הניחורו מושלי הרומיים לבוא אל המנוחה. כבוא דיקלימאנוס לא"י וישב בפמיים – בעת ההיא עוד לא נתקם (מביא הירושלמי צ"ג קמ"ד) – התעולל עליו עלילות ברשע ושלח אליו בע"ש למכריה וצוה לשלוחו שלא יתנו לו כתבו עד כפנות היום, ואותו צוה כי מדי הגיע כתבו לידו יבוא אליו (ירושלמי תרומות פ"ח ב"ר פס"ג), וכל זה רק להכעיסו ולהרעימו ולאנסו לעבור על דת התורה. כן כבזו וחרפה נהגו עם הגדול ליהודים, ובקל נוכל לשפוט מזה מה היה גורל העם. ואמנם אך לשיא ניגע לבקש ציור המים ממאורעות ותלאות אשר מצאום, ומכל הרעות הרבות והעצומות אשר היו חלק לאומתנו השסויה ובוזה בכל אלה הדורות, כי בשנים קדמוניות חדלו החכמים והסופרים לרשים דברי ימיהם אשר על כן נחרבו המקורות. ואולי בכונה הקדישו וזרין כל הבא עליהם לנשיה באמנם: אילו באנו לכתוב אין אנו מספיקים (שבת יג). אבל אם גם לא שמו שארית לספורי מאורעותיהם הפרטיים, בכל זאת לא חסרנו לדעת צרותיהם ככלל, וכמה גדול העוני והשעבוד הזמנים ההם אם אך נשית לב אל התאניה ובניה המדברית מתוך הדרשות אשר בפי הדרשנים.

במצביהם הרעים אשר עמדו עליהם וברוב הרדיפות אשר נרדפו ונדחו מדחי אל דחי צמאה נפש העם לתנחומות והיו מבקשים לשמוע דברי אגדה. ואולם יותר שהיה העם רץ אחריה לשמעה היו החכמים מתאמצים לדרשה. כי יותר מאשר הבין המון העם הלא הבינו הם מדת אסונם מה היא, ויקשיבו וישמעו לאחד האותיות הרעות אשר הבאנה. ועל כן הלא להם עצמם היה נדרש לבקש נחומים לאבלם ומור למחלת לב עצמם. אף לזאת היה כל ישעם וכל חפצם בדורות האלה לדרוש ולתור הרבה במדרש האגדה לשאיכ ממעין תנחומות אל המתגבר מתוך כתבי קדשנו ולפתוח מקור לתקה, למען תשובב נפשם העיפה מתלאות ולחוק עצמם בצרה, לשונב גם כן לבות נשברים ולחוק ידים הרפות לאחייהם היהודים האמללים. האגדה

היתה כלי מעשה בידם לפתח תעלומות החזיונות אשר חזו הנביאים על ישראל וגורלם באחרית הימים, היא תלמודם לשמוע בסוד קדושים מקדם לדעת דברי חכמים וחידוכם, היא תלמודם לדעת כי הצדק האלוה לא ישאר מעל, כי יש תקוה לאחריתם, ואלהים יביא במשפט עמו כל המיצר לישראל לדעת ולהודיע מעלת ישראל ואמונתו, מעלת הוהרתו ודורשיה ותומכיהם, מעלת החסד ואהבת רעים מורשה קהלת יעקב, ומעלת פועלי צדק אוהבי אמת שונאי בצע, היא תבינם ספר תולדות שמים וארץ והאדם אשר עליה, היא תגולל כספר לעינינו קרמיניות האומה מיזם הולדה, זכות אבותיה הראשונים חסד נעוריה ואהבת כלילותיה, כחה לעמיד בצרה בכל הזמנים לנשוא ולסבול עושק רעה ויגון מבלי מוש אף רגע מדרך התורה, היא תראנו גורת אלהים אשר השיגתנו בכל הגוים אשר הדיחנו שמה רמזיה ורשומה בדברי קדש בתורה ובדברי נביאנו וגוירתו עליהם באחרית הימים, ואף היא מאלפת אותנו להתנהג כאמונה ובתמים עם העמים אשר עמם נשב. אמנם כל התכליות האלה אפס הן קצה מנסתה לא כלה. עוד תכלית אחרת היתה דרושה לזמנם הזה, והיא: להזהיר מאמיניהם מלהמשך אחרי דעות מיניות להשיב על טענות המורים המשיחיים ולבטל התעצומות אשר הביאו מכתבי קדשינו ליסודותיהם ולעיקרי דתם ואמונתם לבל יהיו למוקש בקרבנו. כי יותר מאשר לפני היה נחוצו בעת הוואת לעמוד על נפשם מפני דעות מיניות ומדרשהם אשר יסוין ושמאל פרצו וידנו לרוב בקרב הארץ. המינות בילדותה היתה קרועה ומפורדת לכתות, והורתה היתה לאלף תורות. ובימים ההם בעוד לא נתאחדו לחברה אחת חזקה בהמונה ועצומה באחדותה לא היה סבה ליהדות לדאוג פן ילכדוה ברשת זו ממנו לה, ולא היה פחד נגד עיניה פן תצמח סכנה ממנה הקרועה לגזרים בקרב עצמה ליהדות בכלל לה החזקה והמאוחדת. ואם עסרו הראשונים נגד הדעות החדשות באוהרותיהם תקנותיהם וגזרותיהם לא מיראה מפני סכנה ליהדות בכלל לה עשו כן כי אם על האחרים היה עינם על השיית האובדות להשיבן ולרפא נשברת או לבקר עדר צאן קדשים להרחיק מקרבן את הנחלות אשר מאנו הרפא. לא כן עמדו הדברים עתה העדות המפורדות והמפירות היו לחברה חזקה ומאוחדת, הכנסיה הכללית פרוחה והיו ממות כנפיה בכל קצוי ארץ וים רחוקים, ועוד התחזקה יותר מעת אשר ראו ביויה ומעניה הרומיים כי אך לריק עשו מלחמה אתה והועילו לא הועילו לכחד אותה מן הארץ או גם להמעיטה, בראותם כי הרדיפות האכזריות אשר רדפום פעלו ההפך ממה שרצו. הם רצו לאברם מעט מעט ותחת זה היתה מסירת נפש הנרדפים סבה כי נספחו אליהם רבים מעמי הארץ וגם מחכמיהם (יוספינוס מערשיר), באמרם כי לא דבר ריק הוא אשר מאמיניה נותנים נפשם עליה לבלי חת חמת מוניהם. גם יש מקסרי הרומיים (מארוקוס אוריליאנוס) אנטיגוניים) הבין זאת אמרו כי אין תועלת ברדיפתם, כי תחת אשר תפעל תשובתם מדעותיהם עוד הם מתחזקים בהן. ובכן חדלו מעט מעט הרדיפות ומזם אל יום גדלה והצליחה הכנסיה, עד כי בעת הוואת אשר אנו בה כבר השיגה חוק גדול ובגאוה ובזו דברו טבל הדתות והיו משתדלים להפוך את כל העולם למינות. אף על הומון הוה יצדק מה שאמר ר' יודן בר סימון כי מוקדי עולם נקראו, שאילו נתן להם רשות היה מוקדים כל העולם כלו על יושביו בשעה אחת (ב"ר פמ"ח). ביתרון קנאה היו עיניהם תלויות באומתנו. תכלית שנאה שנוא את היהדות ובפה חנף היה דברם אל היהודים להמשיכם אחריהם. גדולי מוריהם התאמצו לדרוש בכתבי קדשינו להוציא מהם תעצומות לעיקריהם וכל זה רק למשוך את היהודים ברשתם. ועתה מובן הדבר מעצמו כי בעת כזאת חובת המורים היהודים להתאמץ להפר עצתם להשי

להשיב על מענותיהם ולבטל תעצומותיהם. וההשתדלות הזאת הלא הכריחתם לשים עזה עינם ולבם על דרישת האגדה ביתרון עז כי רק מדרש האגדה הוא האמצעי האמיתי להשגת התכלית הזאת.

מתחלת פרק זמן הראשון בדורות האמוראים כבר הגדילו לעשות בדרישת האגדה. ר' חנינה, ר' יונתן, וריב"ל ואחריהם ר' יוחנן ורשב"ל ור' אלעזר היו דרשנים באוכנות גדולה. השיורים מדרשותיהם כוללים מחקרים ישרים למוצאי דעת, אמרי בינה מושכלים ראים לכל הזמנים ונאותים להיות מדה לחיים בכל מעמדי ההשכלה. בשוב מעם ודעת הנינו להוציא יקר ומוסר השכל מן הכתוב בדרך דרשה המושבת את הלב וידם אמנה לפרש המקרא גם כענין פשוטו. ואולם אם נגד זה נראה כי יש חוש מדרשי אגדה המסורים בשם אשר לא ידענו שחרם ופירושים אשר אין בהם כל רוח, ודברים אשר כל רואיהם יכזרים כי הם רק מליצות חירות אשר לפי מושגינו הם רק דברי ששועים, או אם נמצא המון אנדות בניוית על אמינות ודעות אשר אנו נחשבים מפלויות, וספורי מעשים אשר לא יאמינם כי אם המאמין לכל דבר, הנה המראה הזאת לא תתענו לחתוך הדין על האגדה בכלל לאמר כולה הבל ורעות רוח, כמו שלא נגזר אומר על תורות עם ועם כי כלן תהו ורוח, יען היות בהן דברים מרבים הבל ואמונה ודעות נוסדות על הבלו שוא. אבל נאמר אין אדם שליט ברוח, ולא יכול לפרוק מעליו הבליו יתעתועיו המושלם בדרו, ועל כן על אלה ואלה אך נשפוט לפי סדת הדעות השורות בזמנם ולפי דרך הרוח ההולך בו. אבל גם על זאת נפקח עינינו. הן דברי אגדה מיועדים לרוב להדרש לפני המון העם, ואין עיקר תכליתם לפרש להם הכתובים כי אם להמתיק דברי מוסר ותוכחות ונחמות במליצות כתבי קדש, ולתכלית הזאת חרשה נתונה לדרוש להשתמש בכתבים כחפצו וכפי צורך תכליתו. כן דרך הדרשנים מקדם וכן דרכם עד היום הזה שמעוהים הכתובים ויניחו בהם כונות אשר לא חשבו, אבל מה יזיק זה אם רק הרעיון אשר יתלהו הדרוש בכתוב מלמד להועיל ונאות לפתוח לב השומע, בזה די לתכליתו. עוד אחרת ראוי להתבונן. דברים רבים באגדה נאמרים בדרך שיחה התולית (סאמירע) פעם להתל באנוש ופעם בדעות לתהן למשחק נגד בני אדם. וכן כמה הגדות הן שיחות הלציות וברחיות, ומדורש שיחות כאלה לא נבקש רק שיהיה קולע אל המטרה ולא יחמיא, אבל מי זה יבקש ממנו חשבונות רבים על דקדוק מדרשו? מי זה ישקול אותם בבלם דקדוק הלשון וכמאזני ההגיון? אבל מה נעשה שמאספי האגדה אשר השבו לקיימה לעלמים הם היו בעזכריה, כי מחסרון דעתם לבקר בין טוב לרע או בתוספתם מבלי משיג שמו כל מיני אגדה ככים אחד וקיימו הרעית והטובות כאילו ערך אחד לכלנה, והבאים אחריהם בראותם כלן כתובות זכרון בספר עוד הרעו מן הראשונים. הם בקשו בכל דבר מדברי אגדה רעיונים נשגבים, כל שיטות הפהילוסופיא במכעיות ובאלהיות אשר יצאו לאור בכל דור ודור עד זמננו יצאו רמונים או גם רשומים ומפורשים באגדה. אין הפה יכול לדבר ולא תמלא און משמוע כל הפירושים הזרים והכונות המתמהות אשר הניחו המפרשים באגדות לכל מיניהן. דרשו אגדה באגדה בפלפול בחקירה בפהילוסופיא בתכונה ובקבלה והכל כאשר לכל אך הבל ורעות רוח. ובהפכפך דרכים כאלה בעיני המבינים אותה לאמתה אף כרוחב שיערה לא רוממה ומתעומת בויה הצל לא הצילוה. והלא טוב לנו להניד בפה כי לא כל אנדותינו הן כסף צרוף ואין הכונת כלן ולא תכלית כלן שיות ועל כן גם ערכם שוה, וכי לא נפלינו בזה מכל האומות הקדמוניות אשר כלן יש להן בספרותן ערוב מדעות שונות ומפלויות ישרות ומעוקלות מושכלות ונפתלות,

הודאה כזאת היא התשובה הנאותה לתרעומת מגנדיה המונים את ישראל על דבר האגרות המתמיהות בספרות האגדה שלני⁽¹⁾.

מהאה נפלאה הוא כי תחת מאה לוצצים ומלשינים אשר התלוצצו באגדה התלמודית בשנות מאות שעברו וילשינוה ויחרפוה, נמצאו כעת עתה כמעט עשרה. ולמה? לא יען כי הקרמונים חסרו לדעת אותה על נכון על כן לא ירעו להעריך ערכה, או להפך יען כי ידעוה יותר והבינו דפיה ומומיה על בן השיתוה חדפה בניים, לא זה ולא זה לא חסרון דעת ולא תוספת דעת אותה הסכו כי ידברו בה ויתנו בה דופי, אבל חסרון דעתם את תורת עצמם תורת השלוחים ואבות הכנסיה ודרך מדרשיהם היא היה סבה כי נתנו הפלה באגרת היהודים וישימו לחרפה דבר אשר הוא מן האיתנים מוסרי כתבי קדשם. לא כן הוא בזמננו כדור הדעה וההשכלה. רוב חכמו מגנדינו בדעות אמוניות דורשים ותרם בחכמה ולרוב גם בלי משוא פנים בספרות האונגליונית. ובכתבי השלוחים ואבות הכנסיה וכמו כן בספרות היהודים לכל מינה, ועל כן גם משפטם על האגדה איננו קשה ואף קצתם ירוממוה ויהללוה בשערים. כי הם מבינים היטב כי במדרש האגדה חלק שוה לנו ולחם, כי כל מיני האגדה אשר דרשו דרשני היהודים גם היו חלק ונחלה לדרשני המשיחיים. ומצאו מקומם במדרשי האונגליונים ובאגרות השלוחים ובכתבי אבות הכנסיה. ולא עוד אלא תחת אשו ליהודים לא היה ערך וכח למדרשי אגדה אך מעט ומעולם לא בנו עליהם יסודות ועיקרים בדת, היה בהם ההפך שיש להם עקרים גדולים אשר נוסרו על מדרשי אגדה ואם נקח הכתובים כפשוטם וכאמתתם כשל עוזר ונפל עוזר. לא נתמה כי עשו כן הראשונים אשר רובם היו יהודים מלידה, אבל נמצא כן גם בכתבי אבות הכנסיה אשר רובם מן הגויים. אין מספר לכל הפירושים אשר פירשו מקראות כתבי קדשנו או גם דברי האונגליונים בסגנון מדרש אגדת היהודים, ובמקומות הרבת קבלו כרצון אגרות אשר שמעו מיהודים ומשתמשים בהם. מזה יוצא מפורש כי דרך הרוח אשר הלך במדרש האגדה היו מקבל ורצוי לכל דורשי כתבי קדשנו והיה רגיל גם בין כיפרי משיחיים. ומעתה נבין איך מענית המינים יכלו להיות סבה להתנברות דרישת האגדה, ונבין עוד איך הספיקו תשובות אגדיות על מענותיהם.

האגדה בכל הזמנים היתה מושכת את הלב. אמנם כמו שלכל חפץ יש עת ולכל עת יש חפץ, כן האגדה לפי העתים תשנה פניה ועל כן אם נשפוט על ערכה יהיה זמנה מרתנו. בימים ההם ובעת ההיא הלא היה מדרש האגדה אשר חרפוהו מגנדינו ברומו של עולמי מתאים עם רוח זמנו ונדרש לחפציהם, כל המתעסקים במקראי קדשנו יהודים ומשיחיים שמהו אור לנתיבתם. בכתבי קדשם נמצאה, על אגרות השלוחים נחה רוח, ועוד יותר השתמשו בו המורים הבאים אחריהם והיה להם למדה כמה שנות מאות. האגרת המיוחסת לבר נבא הוא מלא מדרשים בסגנון מדרשי אגדתנו היותר זרים, וברור הוא כי אף שהאגרת הזאת מיויפת היא ואינה לבר נבא על כל פנים לא יוכחש כי ישנה היא מאד ולא האוחר למאה השנייה להשס"ג⁽²⁾. והנה האגרת הזאת מלאה על כל גדותיה מדרשי אגדה אשר קצתם ישנים לקיחים מאגרות היהודים וקצתם חדשים אבל זרים אשר נפש היפה התמה על זרותם⁽³⁾. מורה הכנסיה קלעמענס

(1) ע"י כהנלוק להר"ר יהושע העשיל שיר חלק עשרי במאטרו. אבן סמיפוס' עד תרמ"ו.

(2) אין בזה כל ספק שאין מחבר האגרת בר נבא חכרו של מלוס כי בפרק סו שם מבורר כי בוסך הסובר כבר נחרב הבית וכבר העיר אחד מסופרי תנצורים ראצלער בקיצוריו מכתבי אבות הכנסיה כמתוחז להאגרת שאינה לבר נבא בשום ענין אבל הוכיח שלא תאוחר למאה ח' יען כי קלעמענס מאלכסנדריא כבר העתיק מסנה.

(3) ע"י בספרו של הר"ר משה גירעמאן "Religionsgeschichtliche Studien", צד 99 והלאה (ר"ד ה"ג).

קלעטענס אשר ישב ברומי והיה אחד מראשוני המורים אחרי השלוחים גם הוא ידע מאגדות היהודים ובמקום ההודמן משתמש בהן. הוא כתב במכתבו אל הקורינטיים (מכתב א' 7 §) שהקב"ה נתן זמן לדורות הראשונים כדי שיחזרו בהם בחשובה כמו בדורו של נח ודורו של יונה, ולולא שירע מסרת אגדה היהודים: שהארץ להם הקב"ה ק"ב שנה כדי שיחזרו (עי' ת"א וירושלמי ובמדרש וסנהדרין קתו): מנין ידע? ואם הוא דורש במקום אחר: ותקשור את תקות חוט השני, זה רמו לבעלי אמנה הבודחים שבדם ישו הם ננאלים מי זה יכחיש שדרך מדרש אגדה סגנון מדרשו. יוסטיניוס מערטייר יוני מלידה ופילוסוף התנצר וחי בחצי המאה השנייה לחשבונם, הניח אחריו חבור שלם ובוחרים בינו ובין מרפין היהודי. היוכוחים האלה השאלות והתשובות הם ברור מעשה ידיו ותלה התשובות באיזה טרפון אשר בדה מלכו ולא היה ולא נברא (מ"ע פרנקל ח"ד 211 גרעץ ח"ד 61). וכבר אחרים מחכמי הנצרים הטילו ספק בזה (רעמלער ביבליאמהעק ד.ק. פ. ח"א 103), אך איך שיהיה ניכר מענין השאלות והתשובות כי האגדה סגנון מדרשה לא כנכריות אשר שבו לו. ולא בחיבור היוכוח לבד כי אם גם בשאר כתביו נמשך בפירושו אחרי אגדות היהודים (גרעץ במ"ע פראנקל ח"ג 312). ולא עוד אלא אף בפירושים ודרושים שדרש להעצים דעותיו לא בזה ולא שקץ סגנוני מדרש האגדה ולא מאס אף הפסולה שבהם כמו (בויכוחו) כבס ביין לבושו ובדם ענבים סוטה, רמו שכל המאמינים בישי יטהרו בדמו שכל מי שנמחלו לו עונותיו בזכותי הם נקראים לבושו. וכדם ענבים יה אין תילדתו בידי אדם אלא בידי שמים כך דמו אין הולדתו מכח אדם אלא מכח של מעלה. (עוד יש) עץ החיים אין עץ חיים אלא העץ הצליבה. מה היא פה היל מאנטו כיא שחי בסוף המאה השנית לחשבונם גם הוא גוי ממולדתו ובכל זאת נמצא בכתביו כמה וכמה מאמרים אשר הם לנו לעדה כי קבל בסבר פנים יפות אגדות מקובלות מן היהודים. כמו מאמרו (ס"ב סי' ג') הקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו, הוא מסורת אגדה ישנה, ובלי ספק היא שורש דבר למה שכני את הקב"ה בשם מקום (ב"ר פס"ח ובכ"מ). בפסוק לעבדה ולשמרה דורש (שם סי' לד) מאי לעבדה ולשמרה לאו עבודה ממש אלא שישמיר תורה ומצות ה'. והוא לקח מאגדה מפורסמת בתרגומים „למיהוי פלח באורייתא ולמנטר פקודאה" (ועי' ספרי עקב פ' מ"א). וכן מה שאמר (שם סי' כ"ו) חיות רעות מתחלת בריתן לא נבראי זכויק וכיון שחטא אדם הראשון נכנס בהן ארס. וזה בלי ספק מסורת אגדה יהודית. וברוך מדרש אגדה מפרש הכתוב: ויאמר לו איכה, וכי לא ידע הקב"ה היכן הוא, אלא נתן לו זמן כדי שיחזור בחשובה (שם סי' ל"ו). אר גיניס גדול המורים בזמנו והחלת המאה השלישית לחשבונם) השתדל בכל עז ללמוד מחכמי יהודים להבין במקרא ולדעת דרכי מדרשם וזה אות כי אלה הדרכים היו נעימים ומקובלים למורי הכנסיה בזמנו ואומר לפעמים בפירושו שכן קבל מיהודי. בחקירותיו על סבות הנמצאים (ס"א פ"ג) אמר שחכם יהודי הגיד לו: שהשרפים שבישעיה (פ' ו) אלו מלך המשיח ורוח הקדש. עוד שם (ס"א פ"ח) אומר מהעודה המלאכים: רפאל ממונה לרפוא את החולים נב-ריאל

יש הראה ברור שבר נבא היה בקי בדבריו חז"ל ובמדרשי אגדה והשתמש בהם על קצת ראיותיו בר נבא אמר: אילולי שנראה בתוספת אדם מי היה יכול לסבול לראותו בעין רחי אפילו לחות. פני השמש אשר היא מעשה ידיו של הקב"ה אינו יכול. וזה בלי ספק מדרשו של ר' יתושע בן נחמיה. חולין ס. שקדם לסתבר של האגדה הזאת. בר נבא פ' ויהי כאשר ירים כשת ירו וכו' וכן ענין נחש הנחושת רמו על הצלב ולדעת הנ"ל חתעורר על זה מן המשנה בר ג' ודרעתי יש להוכיח שבאמת אף קדושה להמחבר של האגדה שלמי המכילתא בשלה דעמלק פ"א בוכח שהתנא של המדרש היה הוא ר' ישמאל ועי' במכילתא בא ע"ז פ"א ור' קרב למחבר האגדה.

(דבר ה"ז)

גבריאל על המלחמות מיכאל על תפלות בני אדם. והיא אגדת יהודים ישנה. בויכוח עם צעלוס (ס"ה) אומר שהמשיח שלו הוא מלאך אחד מבית דינו של הקב"ה. נראה מזה כי ידע האגדה הישנה מן הפמליא של מעלה, ומבית דין של מעלה. ובפירושו לאונגליון של יוחנן אמר: כבונה בית הזה איני בונה אלא על פי דיפתראות שיש לו כפי מה שהאומן שכלל בדעתו אף כן הקב"ה עשה הכל כפי מה שכוון בחכמתו לעשותו כי ה' בחכמה עשה הכל, וזה אגדה יהודית מפורשת (ב"ר פ"א). מעט די אום אשר היה מורה הכנסיה בצור (סוף מאה ג' לחשבונם) בכתבו על היצירה כתב כי משה היה מחברו של ספר איוב וזה מסירת אגדה של היהודים (בבא בתרא יד.) ובכחכו מן הצניעות דורש רישומות וחמורות ורמזים עד שירמז לנו כאלו היה תלמיד מובהק מרבנן דאגדתא⁽⁴⁾.

סביב לחצי המאה הראשונה לאלף החמישי (סוף מאה ג' ותחלת הד' לחשבונם) מהרבים רושמי מדרש אגדה בכתביהם. אייז'י בי אום אבני הכנסיה בקסרין (סוף המאה הג' לחשבונם) בספרו דברי הימים לכנסיה" בפתחתו (פ"ג) כתב אמר הקב"ה למשה וראה ועשה בתבניתם ככל אשר אתה מראה בהר. לכך נתן לכהן שם הנכבד משיח דוגמת שם המשיח שהוא אלהי. וכינונו מבוארת שלא לבד המשכן וכליו אלא הכל בכלל הזה וכלי ספק שיסודו מדרשי אגדהו שכל מה שברא הקב"ה למעלה ברא למטן (שמות רבה פל"ג) ושם (פ"ו) מפרש עד כי יבוא שילה עד שיבוא מי שנצפנה לו כלומר המלכות וכמדרש האגדה מי שהמלכות שלו (ב"ר פצ"ט) ולא עוד אלא שמצאנו שהוא דורש בג"ש (שם פ"ב) נאמר להלן ביהושע של נעליך ונאמר כאן במשה של נעליך. מה להלן שר צבא האף כאן שר צבא ה'. ומי שמתבונן בשאר כתביו יבין עד מהרה כי זה הספר היה בקי במדרשי אגדה של חכמינו הנדרשים על המשיח ומביא בכמה מקומות תשובות היהודים על מענותיהם וראיותיהם אשר זה אות כי התעסק הרבה בדרש האגדה ואולי נשא ונתן עם היהודים. אמנם מעת שדרת המשיחיות גדלה והצליחה נמצא ביניהם חכמים וסופרים אשר עוד ביתרון עז אחזו דרך מדרש אגדתנו הגו בו וקבלוהו בסבר פנים יפות. אחד היה אפרים סורי (חצי המאה הד' לחשבונם) אשר קבל מיהודים דברי אגדה ונסמך עליהם בפירושו ולפעמים דורש מעצמו על פי דרכם ובסגנונם. בפירושו למעשה בראשית אמר על הכתוב: ורוח אלהים מרחפת אין פירושו כמו שרבים אומרים, ורוח אלהים זה רוח הקדש אלא הכוונה, על הרוח הנושב על המים, וזה ממש כמאמרם (ב"ר פ"א) ורוח אלהים על שם ויעבר אלהים רוח על הארץ בריה כרותה על המים שאפילו בשעת שרב רוחא שויפא. ובפסוק תדשא הארץ פירש שהדשאים והאילנות נבראו בשלמותם ונשאו פרי לפרנסת בהמה וחיה ואדם, וזה כדעה ריב"ל (חולין ס.) כל מעשה בראשית בקומתן נבראו כדעתו נבראו, בצבינת נבראו, עוד כתב שם: כי לא יאית לאמר שברצו אחד נברא הכל מה שיצא יום יום למציאות. וזה הוא מחלקת ישנה בין ר' יהודה ור' נחמיה אם העולם נברא לששה ימים ממש או אם מיום ראשון נברא העולם שנאמר תוצא הארץ דבר שהיה מוכן מבראשית (ילקוט רמז ז' מתנחומא). ובפסוק כי שבעתים יקם אמר: אחרים סוברים שלשבע דורות יהיו נפרעין מקין וכתרגומו של אונקלוס לשבעא דדין יתפרע מניה. ובפסוק אבני מלכה ואבני סכה כתב: יסכה היא שרה ונקראה כן על שם יופיה. והיא אגדה חז"ל הנזכרת בתרגום ירושלמי ובתלמוד (סנהדרין טט.) ובסדר עולם (פ"ב). ובפסוק וישע ה' אל-הבל ואל מנתחי פירש: וירדה האש ואכלה קרבנו. וזה אגדה ישנה

מובאות

(4) בפסוק קוה לי נגלה משולשת ואיל משולש רמז על השלוש. ובפסוק בני אתה בני נתיב לא נאמן אלא בני אתה מלמד שהוא בן בעולם עד עולם. ומדרשים ורמזים כאלה נמצא בכתבי-הרבה.
(ד"ר ז"ל)

מובאת בספר הישר וכבר רמז על אנדה זו בתורת כהנים במכילתא דמלואים (פ"א) ותצא אש מלפני ה'... ועל אותה שעה הוא אימר וערבה לה'... כימי עולם וכשנים קדמוניות... כשנות הבל שכונתו לאנדה זו. ולהכליתנו די בדונמאות האלה להראות כמה גדולה התעצומה אשר פעלה האנדה על פירושו ואמנם קדמונו הכמים אחרים לדבר בפנה הזאת והראו באר היטב ממקומות הרבה מפירושו כי אמה נכון הדבר כמי שאמרנו).

כפרק הזמן הזה והוא ברורות האחרונים של האמוראים נמצא כי גם אחרים מגדולי מוריהם אשר רוב חכמתם מן היונים לא יכלו להמלט מלהתפעל מדרך מדרש האנדה. באזיליאוס מקפודקיא (חצי מאה ד לחשכונם) היא היה סופר מזיר בתורת המשיחיים ונדל מנעוריו בחכמת יונית וככל זאת היה מדרש אנדה לפעמים מדרת בפירושו. בדרושו למקרא (דרוש ב') ורוח אלהים מרחפת על פני המים, כצפור הוה היושב ומחמם את הכיצים ונותן בהם חיים כן רוח אלהים יושב על המים ומחמם אותם ונותן בהם כח חיות. ואין כל ספק כי בפירושו הזה ובמשלו מן הצפור היה בזכרונו האנדה מכן זוטא שמביא גם כן המשל מן העיף המרחף על גזוליו (ירוש' חגיגה פ"ב ה"א ובבבלי שם ובר פ"ב). עוד ישם (דרוש מ') האדם שנברא בצלם ראוי שיהיה רודה וכן הוא בבראשית רבה (ספ"ח) א"ר יעקב דכפר חנין את שהוא בצלמנו ודמותנו ורדו ואת שאינו בצלמנו ודמותנו ירדו יבא צלמנו ודמותנו וירדה את שאינו דומה לדמותנו וצלמנו. עוד פירש: שהעופות נבראים מן המים. ומוסף בטעם הדבר, כדגים הללו שיש להם סנפירים כדי לשוב במים כך העופות שיש להם כנפים כדי לשיט באייר. ועיקר הפירוש הזה כבר נתפרש מד' יוחנן בן זכאי ולרעת קצת מרבן גמליאל, (חולין כו: רש"י והו"ס) ונתן ר' שמואל קפודקאה, בן ארצו של בזיליאוס, טעם: תדע שהרי העופות יש להם קשקשים כרגליהם. הכונה אתה נמצא בכל פירושו שמשתדל לדרוש השמות בכל מקום. וזה כלי ספק למד מן האנדה של היהודים שאהבה זאת לדרוש השמות (פירסם בניספות ללעקסיקאן שלו ח"ב 549). גרעגאר הנאציאנצי בקפודקאה, במחקריו על ששת ימי בראשית דרש: שהכל נברא ביום ראשון אלא שכל אחד ואחד נראה בזמנו, וחילק בזה על שמתו של אפרם המובא למעלה באמרו: כי לא יאות לאמר כן: אשר מסננון לשני נראה כי כבר סופרי הכנסיה שקדמו לו נחלקו בדעותיהם בפנה הזאת. ואמנם לשני הצדדים היה מדרש אנדה היהודים נגד פניהם שר' יהודה ור' נחמיה נחלקו כבר בדבר, ונגעו בו גם בעלי אנדה שכאו אחרים, ודרשו מן הכתיב כדעת האומר שהכל נברא ביום ראשון את השמים לרבות חמה ולבנה ומזלות ואת הארץ לרבות אילנות ודשאים ונן ערן, ומשלו משל כמלקטים האנים היה כל אחד ואחד הופיע בזמנו. ודרש עוד: ותוצא הארץ דבר שהיה פקיד מידיה (כ"ר פ"א פי"ב). הקפודקאי הזה כשהוא מדבר מרקדקי המקרא ומן המסרת שבעל פה כמעט ידמה בעינינו כאלו שבעה אחד מחכמי היהודים מדבר. כאחת מדרשותיו היה אומר: אנו שמדקקים על כל נקודה וזאת לא נאמר שיש דבר קמץ ריק בכתיבתו, והם ממש דברי המדרש (כ"ר פ"א) כי לא דבר ריק הוא ואם ריק הוא מכם שיש ריק שאין אמת וודעים לדרוש. ומן המסרת שבעל פה הוא אומר: גדולים הם בעיני הדברים המפורים בעל פה מן הדברי הנסמכים על הכתב. וכך הם דברי חז"ל בדברים מן התורה שבעל

פה

(5) הר ר גרען במ"ג פראנקל 1854 עד 318, 352, 381 עד 384 כתב מאמר ארוך על עניני האנדה הידעית שבכתבי אפרם ובמ"ג הנזכר שנת 1888 עד 16, 64, 98, 141 שה עוד ניספות על מה שטען נרעץ בכתבו.

פה: חביבין הן הדברים הנדרשין מן הפה מן הדברים הנדרשין מן הכתוב (ירוש' פאה פ"ב ובכ"ט). נר עגאר מניסא כן גם קפירקאי גם לו היו אנדיתינו נודעות. הוא אמר (באגרותיו) אל תסג נבול עולם אשר נבלו אבותיך, מלמד שחייבים אנו לילך אחרי יסודי האמונה שיסודו הזקנים. וזו מדרש שררש ר"ש בן יוחאי (מדרש משלי כ"ב) אל תסג נבול עולם, אמר ר"ש בן יוחאי מנהג שעשו אבותינו אל תשנה אותו, ובאתת מדרשותיו אמר: משלי קהלת ושיר השירים מחיכרים זה לזה ורומזים על שלש מדרגות בחיי האדם, וקרוב לזה נמצא באגדה (מדרש שה"ש פ' שה"ש), ר' יונהן אמר שיר השירים כתב תחלה ואח"כ משלי ואח"כ קהלת: .. שכשארם נער אומר דברי זמר הגדיל אומר דברי משלות הזקין אומר דברי הכלים.

גם המורים וסופרי הכנסיה אשר היו בסוף המאה הרביעית לחשבונום משתמשים באגדות היהודים ובמדרשיהם ודורשים על פי סגנון מדרש רבנן דאגדתא, וזכור פה שנים מן הרשומים והידועים שבהם, האחד היה הירונימוס, איש אשר שקד בענוריו על דלתי חכמת היונים ודרש באהבה בחכמת הדבור, וההגיון והפילוסופיא הכללית. במבצע היה בעל הויה. ואף בהיות נפש דבק באמונת המשיחים אשר בה נולד, ולא ארכו הימים והנהג הירונימוס עזב אהבת נעוריו אל חכמת יוגיה והקדיש גופו ונפשו לתורת המשיחים, והתבודד ימים רבים במדבר והיה מסתגף בתעניתו ונדב זמנו וכתו לדרישת תורתו, אבל הבין מהר כי עמלו יהיה לריק לדעה על בורים כתוביהם ולתבין תעצומותיהם מתוך כתבי קדשנו עד אשר ילמד מקראי קדש בלשונם שנאמרו בו, אז התאמץ בכל מאמציו כחו ללמוד לשון הקדש אצל יהודי אחד אשר התנצר ואז היה כבר כבן ארבעים שנה⁽¹⁾, ובמשך הזמן היה דברו עם חכמי יהודים וקבל מהם פירושי מקרא ומדרשי אגדה⁽²⁾. כל משכיל דורש את כתביו בשום לב, ובקי גם כן בספרות אגדת היהודים, בלכבו יבין כי קבלותיו מן היהודים טבועות בכל פירושויו ואף בתרגומו הרומי לכתבי קדשנו, בכמה מקומות הורה בעצמו על קצת פירושויו שכן קבל מרבתי היהודים. אלו נרצה להעתיק כל פירושויו אשר מקורם מאגדת היהודים כפי מה שקבל מרבתי היהודים יכילו ספר גדול, וכבר רבים וכן שלמים חכרו מאמרים יקרים להארות זאת⁽³⁾, ולתכליתנו די לנו להזכיר אצל קצת דוגמאות ממדרשי אגדה אשר שאבם ממקור מדרשי חז"ל, עוד קצת מדרשים אשר דרש מדעתו בסגנון מדרשינו באגדה. בפסוק וישע ה' אל הבל ואל סנחתו פי' שירדה אש משמים ואכל הקרבן, ממש כאגדה שבספר הישר (עי' למעלה). בפסוק נח איש צדיק בדורותיו דקדק מלה כדורותיו כמדרש חז"ל בדורותיו היה צדיק, וחד אמר בדורותיו כ'ש בדורות אחרים (ב"ר פ' סנהדרין קח). ובפסוק בגן עדן מקדם פי' גן עדן שהיה מקדם שנברא העולם, וכדברי חז"ל ז' דברים נבראו קודם שנברא העולם ואחד מהם ג'ע שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (פסחים נד.), האדם הגדול בענקים (יהושע י"ד מ"ו) פי' זה אדם הראשון, וזה מדרש אגדה (ב"ר פמ"ט). ובפירושו לחבקוק (ג' מ"ו) הווי משקה רעהו כתב שכוון על

(1) דוקטור צפקלר בספרו, "הוי הירונימוס ופעלתו" תחלים בנידור שנוול סביב לשנת 340 ותנה ירענו כי סביב לשנת 320 החל לדרוש בלשון הקדש וע"כ בתחלת לסודו היה כבן מ' שנה.

(2) את אחד מרבתי היהודים מזכיר בשם בר הנינה ולא ידעתי מי הוא, והחכם דאהכער בחיבורו, קבלות עבריות בספרי הירונימוס" שער שוה ר' חמא בר הנינא שהי בלוד. ואינו כן בשום ענין הוא דר' ב"ח לא היה יושב בקבע בלוד אלא ישב בצמוריו ע' ירושלמי שבת פ"ו ה' ועוד הלא ר"ח היה בן זמנו של ר' יוחנן או ע"כ מן תלמידיו ולא יאחד לשנת מ' לאלף החמישי שהוא סוף המאה הצלישי לחשבונום אשר הירונימוס עדיין לא היה בעולם. ומזכיר עוד יתודי שחית רבו אשר נוצץ עמו כשהתגס את כפר סוביה מארמי לרומי עיין על כל זה בספר הנוכר בתורה שלפני זו צד 57.

(3) ע' בכתב עתי פראנקל משנת 1854 צד 85 ושם 428 והלאה. ועי' גם בחבור הנוכר להר"ר ראהמער (בריסלאו 1861) שהביא לערך ארבעים מקומות שסמך הירונימוס על קבלות היהודים וכל זה הוא רק מכת סתרה אשר יש להארות בתכורו דברים שקבל מרבתי היהודים

על נבוכדנצר שהשקה את צדקיה פעם אחת במשתה היין משקה הפיעל שלשול במעים ונתנה צדקיה לפני כל היושבים במשתה. ובלי ספק היה נגד עינוי מדרש אנדה שדרש קרוב לזה על נבוכדנצר (שבת קטז: ועי' רש"י ורד"ק). ובפירושו לשמות שבכתבי קדשנו סמך במקומות הרבה על אגרות חז"ל כמו בדרשו השם רפידים מלשון רפיון ידים, וכמדרש המכילתא (מס' דעמלק פ"א) אין רפידים אלא רפיון ידים. ועל אליהוא בן ברכאל אמר אליהוא זה בלעם, כמדרש של ר' עקיבא (ירושלמי סוטה פ"ה). קנאת ספרים על מעשה שעשועים של בעלי אנדה בדרישת אותיות אלפא ביתא לא הניחה לו לישון עד שגם הוא פירש שמות אותיות אלפא ביתא כדרך בעלי אנדה, ומתהלל בפירושו באגרת שכתב לאהובתו פולא. ואמנם אך למותר הוא להרבות דברים על זה אחרי שכל משכיל דורש את כתביו יראה עין בעין כי כולם מלאים מפה אל פה ממדרשי אנדה.

ואמנם אם נרצה לרעת עד היכן הדברים הגיעו ומה רב פעלה עליהם אנדת היהודים נתן לב על כתבי מורה אחר מן הדרשנים המפוראים ביותר והוא היה כריסאסטומוס אשר ישב ודרש באנטוכיא. הוא משנאה ומקנאת הרת לא היה לו חפץ ביהודים ולא היה לו דבר עמהם, ובכל זאת אם נדקדק בדרשותיו נראה כי רוח מדרש האנדה דבקה בו. בדרשותיו לגליון מתיא (דרוש י"א) פירש: הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בוד נקרתם מפני ששרה עקרה היתה דומה כמו מתוך אבנים נתן הקב"ה בן לאברהם. ממש כמדרש חז"ל (יבמות סד). אברהם ושרה מומטמין היו שנאמר הביטו אל צור חצבתם. ובדרשה אחרת (דרוש י"ג) אמר: על ידי שביעת הבטן נגרש אדם הראשון מן עדן, ובה המבול בימי נח, ונענשו אנשי סדום, ועל זה אמר יחזקאל, הנה זה היה עון סדום אחותך שבעת לחם ושלות השקט היה לה. ודוגמתו בספרי (עקב פ' מ"ח האיזני שי"ח) לפי שבען הן מורדין וכן מצינו באנשי מבול... וכן מצינו באנשי סדום... וכן הוא אומר חי אני ואני נאם ה'... זה היה עון סדום אחותך שבעת לחם ושלות השקט היו לה וגי'. ואמר עוד (דרוש ה') אפי' יש לו לאדם זכות אבות או אח צדיק אם הוא עצמו אינו צדיק אינו ניצל ועליו הכתוב אומר אח לא פדה יפדה איש. והם ממש דברי המדרש (ש"ט מ"ו) לא יאמר אדם בשביל אחי או אבא צדיק אני נמלט, אין אברהם ממלט ישמעאל בנו ולא יעקב עשו אחיו, וכה"א אח לא פדה יפדה איש. ואם נבינה בקצת פירושו אשר עשה לאונגליון מתיא נמצא בהם לפעמים סגנון מדרש דומה ממש לסגנון מדרש היהודים. כמו בפרשו (דרוש ג') את הכתוב: שכחי עמך ובית אביך ויהא המלך יפוך זו רות המואביה לפיכך נעשית אם למלכים ויצא ממנה דוד. ועוד שה (דרוש ה') כתיב (באוונג. מתיא) ויביאה אל ביתו ולא ידע אותה עד אשר ילדה לו בנה הבכור, אין עד במקום הזה אלא לעולם, וכך הוא אומר עד יבשת המים ולא מצינו שחזר וכה"א מן העולם ועד העולם. (דרוש מ"ו) זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונרכה אלהים לא תבוז זה חנניה מישאל ועזריה שזבחו לפניו לב נשבר ונדכה ולא קרבן גדול כמה דאת אמר רצנו אלהים כי לבנו נדכה ורוחנו נשברה. ואמר עוד (דרוש הנ"ל) כשחטא אדם הראשין והלך בעצת השמן נסרד מגדולתו ונרון למיתו ומתוך שהיה מבקש להיות כאלהים מה שבקש לא נתן לו ומה שהיה בידו נימל הימנו הדא הוא דכתיב הן האדם היה כאחד ממנו אתמלא. (דרוש מ"ז) פתח במאמר האונגליון: מי אשר יעשה (מצות) ומלמד אחרים גדול יקרא במלכות שמים, מכאן כששם שחיוב אדם ללמוד כך חיוב ללמד אחרים שגדול שבר המלמד משבר הלמוד, וכשם שאין זכות לתלמוד בלא מעשה כך אין שכר העושה גדול אם אינו מלמד גם לאחרים לעשת... יכול שהתלמוד קודם למעשה התלמוד לומר אשר

אשר יעשה ומלמד שהמעשה קודם להלמוד. עוד שם (דרוש ס"ו) כל המשפיל עצמו סופו שיונבה וכל המגביה עצמו סופו שיושפל, פרעה אמר מי ה' אשר אשמע בקלו ונשפל תחת בריות קמנות כנים צפרדע ארבה ולבסוף אנכי בים, ואברהם אמר ואנכי עפר ואפר והונבה ונצה את המלכים. כל מי שיועד דרך מדרש אגדה בספרותנו וסגנון דרישתו בעיניו יראה ובלבבו יבין שכל אלה היוגמאות יצאו את מטבע מדרש אגדה של היהודים עליהם.

היוצא לנו מכל זה הוא כי אבית הכנסיה אשר בכל הדורות הראשונים עשו להם את סגנון מדרשם של חכמי היהודים כלי לשרת אשר ישראל בו בפירושה ומררשיה, והלכו בזה בעקבות בעלי האונגלוניזם, ואחזו דרך השלוחים בכתוביהם ואגרותיהם, אשר כלם לפי מדת מדרש היהודים הביאו תעצומותיהם מכתבי קדשנו. ויהי בתחלת המאה השלישית לחשבונם והנה גברה בהם דתשוקה יותר להתעסק בכתבי קדשנו, גם מאז היה להם מדרש-אגדה ענין לענות בו כי הוא היה להם עזר להוציא גם בין וכל דעה הנרצית להם מן הכתובים, ועל כן לא יפלא כי בדרות האלה פרח גם בין היהודים דרישת האגדה יותר מאשר לפנים, ואמנם בראותנו כי סגנון מדרש היהודים היה גם להם דרך סלולה, נבין על נקלה איך הדרישה הזאת היה לה כח להשיב חורפיהם דבר ולנצחם ואיך לפעמים המוענים על דעות היהדות לא ידעו לבטל התשובות אשר השיבו היהודים אף אם התשובות לא היו כי אם דתיה בקש.

צדית נפשית מתחת כנפי אמונה אשר נולדו בה ולהביאן כברית דת המשיחית זאת היתה אומנות הכנסיה מיום היסדה עד היום הזה, ועל כן מוריה ומנהיגיה אהבו זאת לעולם להיות משרידים בכל עת מצוא את חכמי היהודים בטענות ולהניגעים בדברי תעצומותיהם לקחת לבם ולהעבירם מדת היהדות. כבר הראנו לדעת זאת ("ח"א פכ"ד") כי מרי הגלות דת המשיחית היו חכמי היהודים מתאמצים לדרוש נגד דעותיהם; דעות אשר נחשבו בעיניהם אסון גדול ליהדות, יען כי השביתו מטרה אמונת האחדות הנמירה אשר היא היתה מאז ליהודים תפארת עומו. הפריץ אשר פרצה זאת התורה החדשה בעם היה לדעתם הסבה לחרבן הבית ולגלות ישראל. ובפירוש אמרו: לא גלו ישראל עד שכפרו ביהדותו של עולם ובמילה ובעשרת הדברות ובחמשה חומשי תורה (איכה רבתי) ועד שנעשו כ"ד כחות של מינים (ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ו). ביהדות עז נלחמו חכמי הדורות אחרי החרבן בדעותיהם ובטלו מענותיהם (לעיל ח"ב פ"א). והוכחנו כי מה שיסרו: שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, שאין התורה עתידה שתבטל, שלא נתנה על תנאי שווהמת המאו של אדם הראשון פסקת ע"י התורה, שגדולה וכות המילה, שאין להבדיל בין מצוה למצוה, לשמור ולעשות החקים כמו המשפטים, ושאין להרהר אחרי החקים (ח"ב שם) שכל אלה מכוונים נגד עקרי המשיחיים שנחדשו ע"י פולוס. ובמקומות הרבה נמצא מדרשים מן התנאים אשר לפעמים מזהירים בפירוש על הפרישה מן המינים ומדעותיהם, וגם לפעמים האזהרה והמענה נגדם מונחות בסתר רמזים דקים, ר' יהושע בן חנניה היה מיוחד בודרו בוויכוחיו עם המינים ובניצוחו עליהם⁽¹⁾, ואף על כן, קוננו עליו במותו: מה תהי עלן מאפיקורסים, וכן נמצאו ממנו כמה מדרשים אשר ענינם מוכיח שכונתו נגדם (ח"ב צד 88), ושמעון בן עזאי דרש: בכל קרבנות שבתורה לא נאמר בהם

(1) הר"ר משה גירצמן בחבורו "Leipzig 1876" "Religionsgeschichtliche Studien" סדר יפה קצת ויכוחים שהיו לו לר"י עם המינים, ובצד 181 העיר על ויכוחו עם סבי דבי אהונת בכורות ח: שאין זה אלא דין ודברים שהיו לו עם מין. שהשאלה ששאלו המין: מלחא כי סריא במאי מלחי ליה מכוונת נגד ישראל שחם מלח הארץ ונתת הוא סריא כי ומר שבטל הקב"ה את בריותו שהוא בית מלח במת כול ישראל להתקיים? ומשיב ר"י בדרך התלו בשליה של פיר. ושאלו המין וכי יש לפרד שליח ומשיב כי ומלחא כי סריא (ד"ר ח 2) כלומר

לא אלהים ולא אלהיך ולא שדי וצבאות אלא יו"ד ה"י שם מיוחד שלא ליתן פתחון פה למינים לרדות (ספרא ויקרא פ"א ספרי פנחס פ"י קמ"ג) שהיו המינים מעצימים דעתם משהו רשויות או השלוש ממה שמצאנו במקומות שונים שנים או שלשה שמות רצופים כמו אל אלהים ה' שהוא רמו על השלוש ועל זה אמר ר"ש שבקרבנות לא נאמר כי אם שם יו"ד ה"י כאלו כוננה התורה מראש לבטל מעותם. ונמצא עוד בכמה מקומות שדורשים נגד המינים שקראום שונים הממינים בשתי רשויות (מכילהא בשלח פ"ד דבחדש פ"ה משפטים פ"כ הוצאה שלי) והזהירו מהמשך אחר המינות (ספרי שלח פ"י קמ"ו עקב פ"י מ"ח), ואולי גם מדרשם: שלא תהיה (התורה) בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופנה אלא כחדשה שהכל רצים לקראתה (ספרי ואתחנן פ"י ל"ג) מכון נגד האומרים שתורה משה היא ברית ישנה שאין אדם סופנה עוד, (שמעתי מר"א יעליונעק) ועל הכתוב אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים דרשו (מכילהא דבחדש פ"ב), לא במסרת אני אומר לכם לא כתובים הם לכם לא כתבים אני משנר לכם ולא עדים אני מעמיד, זה בלי ספק מכון נגדם שכל מעשי הנסים והנבואות שלחם רק במסרת נסמרו ובכתובים שלא מיד ראשון, ובאגרות ועל פי עדים אנשים נשים ומ"ף. ואמנם בימי האמוראים כאשר הרבו המשיחיים לדרוש ולתור בכתבי קדשנו, ובבקשם להפיץ דעותיהם בין היהודים התאמצו בכל עת למצוא תואנות להתוכח עמם בפנות דהם, גם מאז רכתה התשוקה גם בין חכמי היהודים לעסוק הרבה במקרא ובמדרש אגדה. מרוב חכמי דורות הראשונים של האמוראים נמצאו מדרשים המשתדלים לבטל טענותיהם ודעותיהם ולהראות איך הם מעותים את הכתובים להסב פניהם לרבר ולכונה אשר לא חשבו ובהתנגד לפשוטם ולאמתתם.

מרוב גדולי האמוראים הראשונים נתקיימו לנו מדרשים מכוונים נגד דעות המינים ועקריהם. כמעט כל אבות הכנסיה טוענים להביא ראיה על השתוף מכתוב שבתורה: נעשה אדם בצלמנו, ואומרים שאין זה אלא שהאב אמר להבין נעשה אני ואתה. ונגד המענה הזאת דרשו כבר ראשוני האמוראים כל אחד לפו דרכו, ר' תנינה, ר' שמואל בר נחמני, ר' לוי, ר' אמי, ר' אסי, ר' שמלאי, ובהשכלה יתרה במל המענה הזאת ר' יונתן בדרך שיחה פיומית בין הקב"ה ומשה: בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום כיון שהניע לפסוק הזה שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם... אמר לפניו רבש"ע מה אתה נותן פתחין פה למינים? אמר לו כותב והרוצה למעות ימעה (ב"ר פ"ח). השאלה ששאל יוספינוס מערמיר בויתוה עם טרפון היהודי את חביבה המילה למה לא ניתנה לאדם הראשון שאלו כמו מאה שנה אחרי כן מין אחד אמר ר' הישעיה והוא משיבו שתי השויות האחת בדרך החלוקה והאחת במעט דרושי, והמין השואל שב נכלם כאלם לא יפתח פיהו (ב"ר פי"א). ואמנם לתכליתו אין צורך לסדר פה כל המאמרים המדרשיים המכוונים בפירוש או ברמו נגד הדעות המיניות כי הם גלויים ויודעים לכל קורא בספרי מדרשינו בעיון ובשים לב ובשכבר הזכרנו קצתם בפרקים הקודמים אבל כוננתו פה רק להבין המראה אשר נגלתה לעינינו כי מתחלת פרק זמן האמוראים נברה מיום אל יום התשוקה להתעסק במקרא ובמדרשו, עד כי במשך הזמן היו בהם רבים אשר עשו את דרישת האגדה לאומנותם, ובעלי הדרישה הזאת היו לכת מיוחדת והיו נקראים בשם רבנן דאגרתא.

רבים מבעלי הכת הזאת קיימו בנפשם, אחוזי בזה וגם מזה אל תחנ יודך" בהלכה

כמו

כלומר כמו שאין שלית לפדך כך מלחא לא סריא ולא התבטל ברית מלח עמנו ועוד הגיר על ויכתו עם בתו של אדרינוס בתענית ז. ועם הד מנאה. כצ"ל וכו"ה בכ"י מינעין). בתגינה הז: ע"ש בכל דבריו, ויש לחסוף ויכתו (עירובין קא). א"ל האי מינא: כ"ה בכ"י הנ"ל לר"י בן חנניה.
(דו"ד ח"ג)

כמו באגדה חשקה נפשם, אבל גם רבים משכו ידם מן הפלפול וההלכה והיה כל עסקם באגדה. אחרים מחכמי ההלכה לא היתה נפשם לרבנן דאגדתא, והם אלה אשר יחשבו כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה בעולם אשר היא שקולה כנגד פלפול ואף על כן היו מקלים את רבנן דאגדתא וחשבו כי לא יאות להם תאר הכבוד „רבנן“ וקראום „אילין דאגדתא“ (ירושלמי מעשרות ספ"ג ועי"ש פ"א ה"ב). אבל אלה המתנגדים במלו במעוטם ורוח הזמן חוק מהם ולא יכלו לעצור בעדו. מלבד החכמים אשר כבר למדנו לדעת דברי ימיהם היו כדורו של ר' יוחנן אנשים גדולים חקרי לב אשר הגדילו לעשות באגדה. רבי שמלאי נהרדעי ממולדתו ומושביו בדרום (ירושלמי פסחים פ"ה ה"ג ובבלי סב:) אשר על כן נקרא גם הדרומי (ע"ז פ"ב ה"ז¹⁰) חשקה נפשו מנעוריו באגדה, ואף שר' יונהן אשר ר"ש בקש ממנו ללמדו אגדה השיב פניו ולא רצה ללמדו (ירושלמי פסחים ש"ב) בעבור זה לא התיאש מלמורה מן השוירים הקטנים אשר בידו ממדרשו נראה כי היה דרשן נעים ומדרשו מושכים את הלב. תכונת מדרשו היתה לרוב מושכלת, מחשבת וכות ודעות בריאות וטובות המשולות בדרשותיו. הוא היה כמבוע איש אשר שגא דקדוקי עניות, ולא ישרה נפשו בהעמסות הכבדות אשר שמו חכמי דורו על העם בדקדוקיהם ובגזרותיהם, ואף הוא היה הראשון אשר ערער על איסור שמן של גוים (ירושלמי ע"ז פ"ב ה"מ), ורב אמר עליו ששמלאי לוראי מזולל במצות חכמים (בבלי ע"ז לו.) וקרוב הדבר כי לסבת ערעורו התיר ר' יהודה נשיאה את השמן, ואף הוא רצה לפתות הנשיא ללכת עוד צעד אחד הלאה להתיר גם פת של גוים, כאמרו: בימינו – שהם ימי צער ועוני – תתיר גם את הפת, ולולא שהנשיא ירא חמת החכמים שיאמרו שכל מנמתו להתיר אמורים היה סתיר גם את הפת (ע"ז לו.), מכל זה נראה כי ר' שמלאי הזה היה נבדל מרוב חכמי דורו, הם חשבו כי דקדוקי מצות הקטנים הם מעיקר היהדות ומי שמרבה לדקדק הוא הקדוש ור' שמלאי לא כן הוא דרש שהתורה תחלתה נמילות חסדים וסופה נמילות חסדים (ב"ר פ"ח ומדרש קהלת), ובהשכלה יתירה מודיע דעתו בדרשה ברבים על דבר עיקרי הלה והמצות ודריש: תרי"ג מצות נאמרו לו למשה בא דוד והעמידן על אחד עשר בא ישעיה והעמידן על שש בא מיכה והעמידן על שלש חזר ישעיה והעמידן על שתיים בא עמוס והעמידן על אחת דרשוני וחיו (מכות כג.) מפני שמדור אל דור נתמעטו הלכות ולא היו יכולים לקבל עול מצות כמו הראשונים (פירש רש"י שם). במליצות פיומיות ובמשלים יפים דרש בשבח ישראל ומעלתו על האומות ותקוה לעתיד לבוא (ע"ז ב. סנהדרין צ"ח: ובכ"מ). ברוב מאמריו האנדיים נמצא דבור ההצעה, דריש ר' שמלאי מזה נראה כי היה ר' שמלאי דרשן עובר ממקום אל מקום ובסבבו בעיירות פגע בעל ספק במורים משיחיים אשר אהבו זאת לעולם להתוכח עם היהודים על ענייני האמונה ואלו כן נמצא גם כמה ויכוחים שהיו לו עמהם. וביחוד על דבר העיקר שלהם מן השלוש ואף בכל מקום השיב להם תשובות נצחיות ובמל מענותיהם אשר מענו להביא העצומותיהם מכתבי קרשנו וכל השיבותיו הן מיוסדות ובפשוטו של מקרא (ירוש' ברכות פ"ט ה"א ב"ר פ"ט ובכ"מ). מאחד מאמריו נראה כי לא ישרה נפשו במעשה קצת חכמים אשר נאה דורשים ואין נאה מקיימין וקרא עליהם דברי הנביא ונתה אטם הובישה

(10) בירושלמי מניחה פ"א ה"ג א"רש דבירא א"ל ובברך עשיתי בדברך עשיתי כ"ה בתענית פ"ב ה"ח ונתן בעל מבוא הירושלמי לר"ש הוח ערך בפני עצמו וחשבתי בתחלה שנקרא ר"ש בסוקם הוח בכניו דבירא על שם מדרשו ובדברך עשיתי. אבל חזרר פעות סופר וצ"ל דבירא אמר ליה ובדברך עשיתי ובפורש כן ביקר ה"כ"ב א"רש הקב"ה אמר לו שונאמר ובדברך עשיתי וכך מוכח גם בבכ"ז פ"ד ועי' בסה"ד ויש לנו סר"ש גם כמה הלכות עיין ירושלמי גיטין פ"ה ה"ט וקדושין פ"ג א' ה"ז ובכ"מ אבל כל דבריו בהלכת קרובים מדרש ונתה. הוא היה נאמן בית אצל ר' יהודה נשיאה עיין ע"ז לו.) ובבואר בפנים כי דבריו נשמעם לתנשיא. (ד"ד ה"ג)

הובישה הורתם שהם מביישים דבריהם בפני עמי הארץ כיצד החכם יושב ודורש בצבור ואומר לא תלוי ברבית והוא מלוח ברבית לא תגזל והוא גזול לא תגנוב והוא גונב (ר"ר פ' ואתחנן). סכל אלה הנקודות נבין למה ר' שמלאי לא היה נחמד לחכמי דורו כי איש עם משפטו ומנהגו לרבר בלי משוא פנים ואשר לא יצפון דעותיו בסתר לכבו איננו רצוי לכל, ואולי גם לסבה הזאת לא נתקיימו במאמריו כי אם מעט מעורר.

גדול ממנו בדורו ומהולל בדרשנותו היה רבי שמואל בר נח מניי (11) אם כי נמצא ממנו כמה דברים בהלכה אשר קבל מרבו יונתן או און ותקן בעצמו (12) בכל זאת לא היה טבעלי הלכה לפי מדה חכמי הלכה בדורו, ולא הכניס נפשו בפלפולים והיות חודויות, כי אם אהב באהבה רבה את המשנה בתה לה יתרון על התלמוד (ירוש' סוף הוריות) אבל רוב עסקי היה באגדה אשר בה כתי גדול. כל מיני מדרשי אגדה נמצא במאמריו ובכולם היתה לו אומנות גדולה. ידיו רב לו בבאור המקרא כפשוטו לפי מצב חכמת הלשון וזמנו ולפי דרך מפרשי המקרא בעת ההיא ולפעמים ממתיק פירושי הפשוטי על פי משל ונראה כאלו הוא דרך מדרשי אגדה ואינו אלא פשט ברור (13) כשרוצה לבאר פשט המקרא בביאור מלותיו יפרשו לפעמים על פי לשון יונית ואין זה תכונה מיוחדת לו כי אם כן היה סגנון לכל בעלי המדרש בזמנו ובפרט כאגדה (14) רוב מדרשי אנדותיו ערבים על שומעיהם ורוח הפיוטי נחה עליהם ויש לו גם קצת משלי מוסר קצרים יפים ומושכלים (15) הענינים אשר הוא אהב לרבר עליהם ביותר הם שבח של ישראל ומעלתם נגד העמים, שבח התורה וחיובות לומדיה, גודל מעלת דרך ארץ שקדם לתורה, ועל כל מדות הנפש המיסריות וחיובות הלבבות ובכל אלה דעותיו זכות מליצותיו יפות ומשלו נעימות (16). ככל בעלי האגדה האמתיים היה מדרקד בפנימיות המקרא ובחיצוניותה וסופר ומונה אותיות ופסוקי המקראות ולתכלית הכיבוד וההבנה אותם או הקבלות אשר נתקבלו באומה על אודותם לא התעצל לחזור לפרקים על כל המקרא לדרוש ולבקש

אם

(11) בימי ר"ש בן אלעזר התנא חברו של רבי חייה נער קטן רכוב על כתפו של זקנו כמבואר בב"ד פ"ט וזכר מה ששמע מפיו ע"ש.

(12) מהלכותיו בשם ר' יונתן עיין בירושלמי כלאים פ"ה ה"א פ"ה ח"ג תרומות פ"ה ה"ז מעשרות פ"ב ה"א ובכ"מ וכן בבבלי וסדרן בעל סדר הדורות ור"י חייה רבו (ב"ב קנב). ולפי הירושלמי (ר"ה פ"ד ה"ד) ויהי ריביל רבו המבוק אבל לא מצאתי שמוכרו. הלכות שיסדן מדעתו עיין ירושלמי שבת פ"א ה"ז פסחים פ"ה ה"ז ובמקומות אחרים ע"י סה"ד. רוב הלכותיו הם במדרש הכתובים ע"י תרומות פ"א ה"א מעשרות פ"ג ה"ו מ"ט פ"ה ה"א בכורים פ"א ה"ג יומא פ"ג ה"ה שקלים פ"א ה"א מגילה פ"א ה"א ובכ"מ ובבבלי ע"י סנהדרין (יד.) כ"ק (מו) ועוד בקצת מקומות נמצא רש"ב א"ר יונתן ואין זה אלא ש"ס וצ"ל א"ר יונתן.

(13) ע"י ויקרא רבה פ"ה תנתה ה' שבת שלחן ערוך פ"ג ב"ר כהרין תרגומא דגלי מאתר לאתר וכ"ל ת"י על עיצון נבר מברך דתרגומא. שם פפ"ז שבת סדריה מלכות שמדנהב פנים איכה רנתי פתיחא שבס זבולין ושם נפתלי גלו תחלה שני' בעת הראשון וכו'. וממתיק הפשט ע"פ משל כמו: כי קרוב אליך למח"ד לכת מלך שלא היה אדם מכירה וכו' כך אמר הקב"ה וכו' דברים רבה סוף פ' צנצנים וע"י עוד שמות רבה פ"ח גפ' וישק לו משל לזהני וכו' וכן נמצא במקומות הרבה.

(14) כבר נתנו קדמאי יתרון ללשון יונית ודרשו יפת אלהים ליפת שיהיו דברי תורה נאמרים בלשונה של יפת וע"כ התירו לכתוב התורה יונית ואולי גם מפני היתרון הזה לא חששו ובאו לפעמים גם מלות לשון הקדש ע"פ שרשי לשון יונית וכבר היתה הפנתה הזה בימי האמוראים ואף כן עשה רשב"ב ע"י ב"ר סוף פ' פ"א בפסוק ויקרא שמו אלון בבות ארשב"ב אלון לשון יונית וכו' ובמדרש אסתר פ"א, וראה בתלפז ח"ט מאבר ב' שבאר"ך חרבה בפנת הוות.

(15) ע"י מאמרו בירושלמי פאה ח"א ת"א אומרים לנתש מ"פ אתה מהלך ולשונך שותת אל ל דו גום לי. מה הנייה לך שאת נושך אריה סורף ואוכל זאב סורף ואוכל א"ל אם ישך תחש בלא לחש... מפ"ט את נושך אבר אחר וכל האיברין מתרגשין אל ולי אתם שואלים אמרו לבעל הלשון שהוא אוסר כ"א וחרג ברומי... וספ"ט את מצוי ב"ן הגדרות אל אני פריצתי נדרו של עולם. שקלים פ"ה ה"א הראשונים חרשי ורעו נבשו עדרו קצרו עמרו דשו זרו בררו מתנו הרקידו לשו קמפו ואפו ואנו אין לנו מה לאכול. ומשלי מוסר: בפסקא שמינו (קמ). כד תיטוב בירה בירה שבה וכד תרום קיק"ה קוקלה שמה. סנהדרין כב לכל יש תמורה הוי' מאשת נעורים. למה נקרא לשון הרע לשון שלישי שהוא חורג שלשת וכו' דברים רבה פ' שופטים וחרבה כיוצא באלו.

(16) ע"י ויקרא רבה פכ"ז ב"ג מקומות היה הקב"ה מהוכח עם ישראל ושמתו א"י וכו' וע"פ פ' נשא (נד"ד ה"ג)

אם נחאמתא הקבלה¹⁷) ואף הוא היה הראשון אשר במדרשו נמצא הרושמים הראשונים למסורה וקצת דבורים תוכניים שהמסורה שלנו משתמשת בהן כבר השתמש בהם רשב"ג (ב"ר פ"ב ובכ"מ) אך יותר מבחיצוניות המקרא היה דורש ותיק בפנימיותה, לדעת ולהודיע מעמי התורה מעמי לשונותיה וכל זה להראות כי תורת ה' תמימה אין בה דבר ריק¹⁸). תכונה אחת היתה לו במדרשו והיא לבקש התנצלות למעשה גדולי אומתנו ומשתדל בכל עו לבאר הכתובים המספרים מחמאם באיפן שמי שיקח הדברים כפשוטם אינו אלא מועה, תשוקתו הזאת להסב פני הכתוב המספר כנגות איזה צדיק לכונת חלוק הספור הפשוט הביאתהו לפעמים לחשוב שהנגות המסופר אינו אמת כפשוטו אלא שתלה בו חמא לגנותו אף שלא עשאו באמת מפני שהניח אחרים לעשות אותו ולא מיחה בידם¹⁹). תכונת ההצדקה (אפאלאניע) הגלה ותראה גם במאמריו המדברים ממאורעות רעות אשר נטל אלהים על ישראל, ומן היעודים המובנים אשר דבר עליהם ולא באו, וכן במאמריו מהתנהגות ישראל עם האומות מתאמץ להראות כי בצדק ובמישור ובשלום מתנהגים עמם יותר מהם עמהם²⁰). ויכוחים עם המינים לא נמצא לו כי היה לו יסוד מוסד שאין לחשוב עמם חשבונות רבים באמרו בלבו אלו נרצה להוכח עמהם על דבר הטעיות בהכנתם את הכתובים להעצים דעותיהם אין אנו מספקים על כן לא נשניח על טענותיהם והם שרוצים לתעות יתעו (ב"ר פ"ח) רק פעם אחת יביא זכרם בתתו מעם למה אין אומרים עשרת הדברות בכל יום כמנהג הקדמונים? ואמר מפני טענות המינים שלא יהו אומרים אלו לבדם נתנו למשה מסיני (ירושלמי ברכות פ"א ה"ח). אגדה יקרה בעיניו כל כך עד כי גם בשאלות הלכותיות הבריע על פי ראיות אנדיות (אגדהדרין כמ. צ: ירושלמי תענית פ"ב ה"א ובכ"מ), ואף בערך דרישתו באגדה היה פרסומו והיה מהולל בפיו שהוא מגדולי בעלי אגדה (ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א ב"ר פ"ב ובכ"מ). ואף המלו נמסרו לנו כמה „מסורות אגדה“ מומנים קדמינים (ב"ר פ"ה אסתר פ"א ובכ"מ). הוא היה נשוא פנים לפני הממשלה ונכבד בעיני הנשיא (ירושלמי תרומות ספ"ח וב"ר פס"ג). אבל בעבור זה שכבדו הנשיא לא היה מעלים עין מן המנהגים הרעים אשר פרצו עתה באשמת הנשיא. כהתול מר דרש פעם אחת נגד הנשיא וקרא עליו המקרא כרבים כן חמאו לו שכל מה שהגדולים עושים הדור עושה כיצר הנשיא מתיר ואב בית דין אוסר הנשיא מתיר ואני אוסר? והדיינים אומרים אב"ד מתיר ואנו אוסרין? ושאר הדוד אומרים

הדיינים

פ"י. וראה גם בש"ס סי' ב' פסוק שאל ממני, ופסיקתא דבחדש השביעי (קנז). בענין ת"ת ע"י ירוש' ע"ו פ"ב ח"ח בשנה שתלמידים קטנים כבשו לפניהם ד"ת הגדולי. גלה לחם רזי תורה. ירוש' מגלה פ"ד ה"א הביבין דברים שבפח וכו' וברכות (סג) כל המגבל עצמו על ד"ת סופו להתנשא וכו'. וע"י מאמריו היפים בענין התשובה באיכות רבתי פ' סכות, ובשבט דרך ארץ שקדמת כ"ו דורות לתורה ניקרא רבה פ"ט. ובענין יצ"ט ויהי' רב"ד פ"ט ופסיקתא ויהי' בשלה (ע).
17) בשח"ש רבה פ"א הורנו על פ' משלי ולא מצאנו בו רק ס' מאות וס' פסוקים וכו' דבר פ"א הורנו על כל המקרא ולא מצאנו וכו'.

18) ענין זה תכונת מיוחדת במדרשו. ע"י ב"ר פ"ג ספני ד' דברים הור בו הקב"ה שלא תחא הארץ שותה אלא סלמלען וכו'.
19) בכל מקום שמצאנו כל האומר פלוני חמא אינו אלא כוונת הוא מאמריו של רשב"ג ע"י שבת (נז). וע"ש ע"ב דאמר כל האומר שלמת חמא אינו אלא מועה ומסוק כדתניא בשם ר' יוסי שהמתואר בכתוב אינו באמת כמו שמסופר אלא „כמו שאחרונים לא עשו ותלה בהם לשבת אף ראשונים לא עשו ותלה בהם לנאי" ע"ש הישב.
20) ע"י ב"ר פ"ב אופכי גדולה נמלו ישראל על עונותיהם ביום שהרב בית המקדש. הצדקה על

שחקב"ת הגיח' שהחריב את ביה"מ, שם פ"ד אף מאמריו של הקב"ה מעשה שנאמר לורעך נתתי הצדקה על שדברת תורתך בלשון עבר ועדיין לא נתקיים, ירושלמי שביעית פ"ד ה"ג ולא אמרו העובדים אלו או תו' ילא אמרו לישראל ברכת ה' עליכם מה ישראל אוסרים להם ברכנו אתכם בשם ה'. ד"ר פ' שופטים מה עשה יתושע מה פורש דאבנאם בכל מקום שהיה תולך לכבוש וכו'. ויקרא רבה פ"ג רשב"ג אמר הווי א"ל לא כך כתב משה בתורה ויבדתם וכו' כל אלה הם הצמדקאות לישראל.
(ד"ר ג)

הדיינים מתירין ואנו אומרים? מי גרם לכל הדור לחטוא הנשיא שחטא תחלה (ד"ר ואתחנן פ' כי תוליד) וכן הפליג מאד לדבר כתוכחה מגולה נגד הדיינים שאינם מהוננים (סנהדרין ז). וזה היה באמת מחלה זמנו והאשם היה תלוי בנשיא אשר העמיד דיינים בורים בבצע כסף. רשב"ג היה מאריך ימים מאד⁽²¹⁾ שנת מותו לא ידענו אבל ידענו כי עד יומו האחרון נתנו בני עמו כבוד לשמו וקיימו המון רב ממאמריו לרוד אחרון. בדרו של רשב"ג אשר בו כל גדולי החכמים כר' יוחנן וריב"ל ור' יוחנן ורשב"ל ור' אלעזר מופתי זמנם דרשו גם באגדה בתשוקה עזה היתה דרישת האגדה בפריחה. יש מן החכמים אשר כאהבתם לשקוד על דלתי ההלכה אף כן אהבתם לדרוש באגדה. כמו ר' חמא בר חנינא מצפורי (שבת פ"ו ה"ב), ר' סימון אשר ישב כדרום (ביצה פ"א ה"ו), ר' יצחק אשר ידיו רב לו באגדה ונתקיימו ממנו מספר גדול ממאמריו האגדיים (עי' לעיל פ"ט), ר' סימון בר זביד חכם בהלכה ובאגדה, ובמותו קוננו בעלי הלכה (ר' אילא) מי מביא לנו תמורתו וכן רבנן דאגדתא (ר' לוי) חדרו ויצא לבם במותו וקוננו על אבדתו (ברכות פ"ג ה"ח), ר' חנינא בר פפא תלמיד רשב"ג (שביעית ספ"ה) ועוד אחרים וכלם היו מן הצעירים בדרו של רשב"ג והוא היה להם לעינים בדרך מדרשם אבל לא הגיעו למדרגתו, ויש אשר רוב עסקם באגדה ורבים היו אבל לא הגדילו לעשות כרשב"ג. אמנם ככובכ מזהיר בין דרשני הדור הצעיר היה רבי לוי בר חמא והוא ר' לוי סתם הנוכר לפעמים אין מספר בתלמוד ובמדרשים. שוירים יקרים באגדה הניח אחריו ברבה אשר בפז לא יסולא, ממאמריו בהלכה מעט האינו, וזה המעט הוא לרוב במדרש כהתובע (ירושלמי ברכות פ"א ה"א, ה"ט, תרומות פ"ד ה"ג ר"ה פ"ד ה"א) ולפעמים נותן מלכה בהלכה במדרש אגדה (ברכות פ"ב ה"ב) ממבשרי חכמי הדור הראשון של האמוראים המופלאים באגדה נמצאו בידו מאמרים מקובלים⁽²²⁾, אבל רוב קבלותיו היו לו מר' חמא בר חנינא (ר"ה כט: זכחים נג: ובכ"מ במדרשים). ימים ושנים עברו אשר כשרון חכמתו לא נכר בעמו ופקידה שפלה נתנה לו להיות משרת בבית מדרשו של ר' יוחנן מקהיל את העם לדרשה (ירושלמי מוכה פ"ה ה"ג). ואולם אם נכין ברוח זמנו לא יפלא זאת בעינינו. בזמן אשר ההווה וחקרי הלכה גדלו והצליחו והפלוט עומד ברומו של עולמו, אשר עוקר הרים בפלולו ומרבה הלכות לאין קץ אומן יקרא ושכר הרבה יקח, בזמן נזה מה יסכן מדע לגבר אשר אין לו חפץ באלה? חכמתו באלהיות ובסבעיות באמונה וברעות מה היא נגד המעוררים סער גדול בפלפולם, נגד המעיינים המעמקים בהלכה למען ספות דינים על דינים? אבל במקרה קמן נחלף מצבו והמשרת עד כה נעשה דרשן אצל ר"י. פעם אחת אתר ר"י לבא לביה"מ ועלה ר' לוי לדרוש לפני העם, משתאים עמדו לשמוע דבריו הנכנסים אל לבם ואף מאז והלאה צמאה נפש העם לדרשתו ויפקידוהו להיות דורש בבית מדרשי של ר"י בכל שבת שני ויעמוד בפקידה הזאת עשרים ושתים שנה (ב"ר פצ"ח) אף כי ר' זעירא בו ולעג לו

ועמו

(21) רשב"ג היה נגד סבין בימי ר"ש בן אלעזר ותאריך ימים אחרי מות ר"א בן פדת ע"י הניגה מ"כ ח"א וב"ר פ"ב שאמר ר' נשיאה לרשב"ג על ר"א חבל דמובדן וכו' וזה ר"ג בן בנו של ר"י הנשיא שרשב"ג קישו ממנו דהא חי בימי רבי ור"ג נולד אחרי מותו וע"כ כשמצאנו ר"ג עם רשב"ג הוא כ"ב של ר"י הנשיא. ואיתא במ"ק (י"ו) מעשה ברשב"ג ור"ג ור' אמי שאירע אחרי מות ר"י בן יחזקאל ותחלים נרעץ ח"ד צד 415 כי זה ר"ג ה"ג ולא אדע חכרת שאם נודת שרשב"ג שנוגד בימויו דרבי חי עוד במות רב ויודת כ"ש שנוגד שרשב"ג הצעיר ממנו חי אחרי מות רב יחודה אבל יפלא שרשב"ג תאריך ימים כל כך עד שראת ר"ג חשלושי תי ד' דורות שלמים, וע"י מבוה הירושלמי ע' ר"ג שהעמיד הדיבר על כמנונו ותחלים שרי"ג עם רשב"ג אינו אלא ר"ג חשני ב"ב של רבי מסדר תשננת.

(22) מלוי בר סיסי: ברכות ס"ב ה"ד (ה"ד) נגידא (ברכות ס"ה ת"ו ב"ר פ"ב) מר' אחא בר תניא (שם ס"ב ה"ד) ח"ד) מרשב"ל (סגלה ס"א ח"ח) מר' גוריא (ברכות ס"ה ת"ו ב"ר פ"ב) מר' אחא בר תניא (שם ס"ב ה"ד) ומרשב"ג (ב"ר ס"ה).

ועמו לכל בעלי אגדה (מעשרות ספ"ג) הלא גם הוא הכיר מהר כשרוניו ובפירושו צוה לחבריו כי ילכו לשמוע דרשתו של ר' לוי (ר"ה פ"ד ה"א סנהדרין פ"ב ה"ג). מאמריו באגדה כמעט אין ערוך עליהם בנעימות פיוטית ובעומק הרעיון בכל דברי אגדה של בני זמנו. ואם כי יש בין אגדותיו דברים אשר לא נאבה להם אין זה אשמתו כי אם אשמת זמנו ושומעיו אשר מצאו חפץ בכמו אלה על כן לא לפיהם כי אם לפי רוב דרושו נשפוט עליו, כאלה הדרושים יתודע לנו לאיש יודע לפרש המקרא כפשוטו ולדרשו לוקח הלבנות בנעימות לקחו. כהרבה מקומות נמצא ממנו פירושים לפי הפשט, וככל המפרשים בזמן הקדום משתמש לפעמים בשרשי שאר לשונות להכילת פירושו²³) וכדרשותיו יש לו משלים יפים לקוחים ממנהגו של עולם ומלאים הנמשל עם המשל באומנית גדולה²⁴) וכך הגה. מלבו משלים על דרך משלי איזופי ובכל עת רעיון מושכל ומוסרי צפון בסתר משלו²⁵) ויש לו הרבה מליצות חידות במאמרים קצרים (אפאריסמן) אשר מעידות על חכמתו ודעו בתכינת גפש האדם, קצתן נחקיימו בלשון ארמית וקצתן בלשון הקדש. כמו לפום חילך אכול ופרא מן מה דאת לבישו ויתיר מן מה דאת שרי (ב"ר ספ"ב) עלובא מדינתא דאתיא פורגרים ודאי קוטמא כחדא עינא (ויקרא רבה פ"ה) עינא וליבא הרי סרסרי החמאה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ח) כל מלוי סרוי וכל סרוי ספשן (קה"ר י"ב פ' והסר כעם) אין לך צרה הבאה על אדם שאין לאחרים בה ריוח (ב"ר פל"ו) ו' דברים משמשין את האדם ג' ברשותו וג' שלא ברשותו העין והאוזן והחוסם שלא ברשותו... הפה והיד והרגל ברשותו (שם פס"ו) אין כבוד אלא כסף (שם ספ"ו) כל מי שמעמיד פניו בגל הגל שוטפו (שם פמ"ד) סכניסים את המתוקנת לביתה של מקילקלת ואין סכניסין מקילקלת לביתה של מתוקנת (שם פי"ד וקה"ר פ' את הכל) הזוהר ישלח התפשט מקום דביך (ד"ר פ' ואתחנן). מי שאכל את התכשיל יודע מעטו (שם). בסמפר גדול מדרושו נחמות טובות לישראל והתעוררות לתקוה לכל יתיאשי בכל העושה אשר עשקוב הרומים, אך גם הוכחות מלא פיהו הוכחות לעמו והוכחות לאור"ה ובכל אלה כחה לשובו ומים עמוקים מחשבותיו²⁶). בכמה מדרושו

23) ירושלמי ברכות פ"ד ה"א גם כי תרבו תפלה טמאן שכל המרבה תפלה נענה. ר"ה פ"א ה"ב לא יתיצבו חוללים נגד פניך למה שנאת כל פועלי און. תענית פ"ד ה"ח לקול המולה גדולה שאמרתם הציח אש עליה וכו'. ב"ר פכ"ז ויגהס ר' וגי' פנתחם אני שעשיתו אותו ונתן בארץ. פל"ג מרב ח' לכל ומרתמיו ודא נותן לבריותיו. שם פ' קל ז' ערו ערו פיגון כד"א ותער כדה. קה"ר ז' ויתן אלהים הכסת וגו' נחול אשר על שפת הים מה החול גדר לים כך היתה חכמתו גדר של שטחה. בכ"ם פי' ע"פ לשון ערבית. ב"ר פכ"ז בערביא צווחין לימונקא פתיא. ויק"ר פ' ה בערביא קורין לינוקא עוילא. פכ"ח בערביא קורין לתרגולתא שכוי. שם ב"ר בערביא קורין לנביא סכיא. ברכות פ"ה ח"א בערביא קורין לאימרא ויבלא באסריא קורין לנדה גלמודא וכו'. ש"ר פמ"ב בערביא קורין לבטרא לחבא. ובש"ש רבת פ"ד פ' הנך יפה על טבעד לצפתך לשון ערבי הוא. ובאיכה רבתי פ"ב פ' מה אעידך בערביא צווחין לביחא מדיחא. שם פ"א פ' סלת בערביא צווחין למסרקא מסלסלה.

24) כלאים פ"א ה"ז בניך כשהילי ויתים מה ויתים אין בהן תרכבה אף בניך אין בהם סמולת. ב"ר פכ"ה יקו חמים מה שאני עתיר לעשות בס משל למלך וכו'. פנ"ס המלם על נפשך וגו' משל למלך שחיו לי בני מסרונין וכו'. פס"ד לפי שחיה א א מחתה וכו' משל לאחר שחיה עובר לפני פירדמו של מלך וכו'. פנ"א בפי' הפנים אודה. ויק"ר פ' ד כשל יפה על הנפש. ובכ"ם ועי' פסיקתא (כא : עז : קא : קי. קבת : קטב : קמ"ח : קסת).

25) משליו על דרך משלי איזופי עי' ב"ר פ"ח ארי כעס על הבהבה ועל תחיה. פפ"ג התבן והקש המזון מדינונים וכו' שו"ס סי' ז' בשעה שאמר הקב"ה לנה שיכניס שנים שנים טבל מין וטין וכו' אתה שקרא בני למינעו וכו'. קה"ר פ' שבת בחור לעוף שהיה כבוש בכלוב וכו'. פסיקתא (צו). מעשה באדם אחד וכו' ואין זה מעשה שהיה אלא בריו כמבואר לכל מעיין משכיל.

26) מוח המין רבים מדרשותיו. עי' פתחים פ"ה ה"ז והוא ישפוט תבל בצדק וגו' הקב"ה דן את ישראל ביום בשעה שהם עומקים בסעות ואת האומות בלילה בשעה שהן בטלן מן העברות (כצ' לו ה בשו"ס סי' פ'). ב"ר פל"ם אם עולם אתה מבקש אין דין ואם דין אתה מבקש אין עולם וכו' עי"ש. נגד המסורות ב"ר פ"ב לעתיד לבא הקב"ה נוטל אור"ה ומורידן לגיהנם ואל ל למה היתה קונסין את בני ויה אומרים לו מהם יבדעם היו באים ואוסרין לה"ר זה על זה. (פסיקתא גנז) מי שפרע מן הראשונים יפרע מן האחרונים מה מצרים (ד"ר ה"ג)

מדרשו אשר שלמים הגיעו אלינו נראה כי אהב מאד סדר נאה וסגנונו לנושא עניני רעיון דרושו ממדרגה למדרגה⁽²⁷⁾. ועוד יש לנו ממנו מחקרים יפים אשר יתארם בדרך ספור ושיחה מליצית וישים דברים בפי אישים הנזכרים בספורי המקרא או גם יתאר ענינים ודברים כמדברים וגם מדרשיו ממין הזה נאמרים במליצה נחמדה ובנעימות פיוטית אשר בזאת עלה על כל דרשני זמננו⁽²⁸⁾. אך לא לבד כי היה פייטן אומן והיו בו כל המעלות הגדולות הנדרשות מאת דרשן גדול כי אם נתעלה גם בזה כי התאמץ לדרוש בקדמוניות ולפרש מנהגים ישנים כמוב מעם ידעת אשר גם זה מעלה נכבדה לדרוש ובפרט בימים ההם⁽²⁹⁾. ואמנם מאד ידע בנפשו את כשרונו ומעלתו על דרשנים אחרים ואמר: אית דידע למחרז ולא ידע למקדח ואית דידע למקדח ולא ידע למחרז ברם אנא הוינא חרוזא והוינא קדוחא (שיר השירים רבה פ' צוארך). כמקרה כל החכמים אשר אומנותם דרישת האגדה גם אותו קרהו כי תורתיו בהלכה אבדו בחשך ולולא מאספי מדרשי אגדה באחרית הימים קיימו לנו פניני מאמריו באגדה כי אז גם חרשם היה למותח ולאברון.

עוד דקדק גדול שני חי בעת ההיא בא"י חבר נאמן לר' לוי והוא רבי אבא בר כהנא הוא היה גם בעל הלכה⁽³⁰⁾, אבל עיקר הורוהו והכמתו היה באגדה, דרך מדרשו נבדל מאד מדרך חברו ר' לוי. ר' לוי היה בעל אגדה פייטני ופחילוסופי, הרעיונים והגיונים במדרשו היו עמוקים ונוסדים בחכמת הנפש, רוח רעת והשכלה נחה עליהם וטוב מעמם נאות לכל מצבי ההשכלה, ונגד זה היה ר"א ב"כ בעל אגדה חריף וכל חפצו לשים כוונות במקרא המבהילות את השומע ובכונה מוציא את הכתוב מפשוטו מתשוקתו לעשות רושם בנפש שומעיו. על כן אהב מאד לדרוש במאמרים ומשפטים נגדיים (אנטימטעזען), וכן נמצא בדרשותיו דברים אשר אינם לפי משפט הפשוט של בני אדם פשוטים⁽³¹⁾, וכל זה מפני שהם ענינים מבהילים את השומע. ומטעם הזה בחר לפעמים להשתמש בניטריקון ונתן למלה הוראה כללית אשר איננה צפה

בדם אף ארום בדם וכו' שם: עתה) אוי לחם לרשעים שמתחכמים עצות רעות על ישראל וכו'. פסיקתא רבתי פמ"ז בכל פסיקתיה ישראל משונים מאד וכו' ועוד רבים ממין חוזק.

27) ע"י פסיקתא (קין) אר"ל למסרוניתא וכו' א"ל הקב"ה חשמו דבר ח' עד שלא תשמעו דברי ירמיה שבעו דברי תורה עד שלא תשמעו דברי נבואה דברי נבואה עד שלא תשמעו דברי תוכחות ומנהג כמח ירמיה ששמעו לשוב לחם עד שלא ישמעו מה שרע להם. איכה רבתי פתי' וזכור את כוראך זכור את כוראבם עד שבחורתיכם קיימת עד שבירת כהנה קיימת וכו'. עור שם: תזי סגויעי בית בבית וכו' מתחלה היו עבדים אותו בכסמוניות וכו' כיון שלא מיחו וכך וכיון שלא מיחו וכו' עד סוף הדרוש. וע"ע ויק"ר פמ"ד כל מובות וכו' שהש"ר פ' התאנה ובכ"ב.

28) אומר לפת לחם אין קולך חולך. א"ל. מעשי מודיעים אותי וכו' אומרים לחרקל וכו' אומרים לאילני מאכל למת אין קולכם חולך א"ל. פירותינו מעידין עלינו וכו' (בר פמ"ז). ויבן ח' את חצלה התבונן מאין לבראתה וכו' (שם פ"ח). התחיל לומר דלפניו על כורא וכו' (שם פ"ח). כיון שראה מרדכי את המן בא כנגדו והטס כידו וכו' (ויק"ר פכ"ח). אמר לפניו רבש"ע עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני אני נכנס וכו' (ד"ר פ' ואתחנן).

29) ברכות פ' ד"א בימי מלכות הרשעה היו משלשלים לחם ב' קופות של זחב וכו'. פאה פ"א ה"א כך היתה הלכה ביום מלכותה וכו'. מנלה פ"א ה"ט למת נקרא שמה אשרית שעלה עמחם מאשור. ברכות פ"א ה' כ"ב מ' קורין ב' פרישות הללו וכו' שם פ"ד ה"א ולמה י'ח וכו'. פ"ח ה"ב וכו' מת ראו לפמון מרדכי מובות לגשמים. ב"ד פ"א מ' בל הל הקב"ה מח שנברא ביום ראשון וכו'. וממנינים האלה מספר גדול כמדורשו.

30) ע"י ירוש' פאה פ"ה ח"ו, כלאים פ"ג ה"א, ב' שבת (קבא: קבא). וכלן בשם אחרים ובירושלמי רמאי פ' ב' ה"א תורת הוראה לגטילאל וכו' עם ר' אסי (חלה פ"ג) י"א שהיה בן לרב כהנא הבבלי (יוחסין) ולא ידעתו מקורו, אבל נמצא שקבל מרב חייא בר אשי אטורא בבליא ע"י ברכות פ"ו ח"ו שבת פ"ג ח"ב.

31) ע"י ירוש' פאה פ"א ה"א דורו של דוד וכו' דרוש ארון על לח"ר. שם: השהה הכתוב מצות קלת שבקלותו למצות חמורה שבהמורות. ב"ד פ"א התורה קדמה לכסא הכבוד. פ' ד בא מעשה בראשית

ללמוד על מן תורה. פמ"ג כל יין שבמקרא עושה רושם. ויק"ר פכ"א ויאמר הפלשתי אל דוד לכה אלי מלמד שהארץ אחותו. פ"ל משבר לקיחה אתה למד שבר לקיחה במצרים ב"ד פ"ד למה ברא הקב"ה את אברהם באמצע חירות כדי שישבול חירות שלפניו ודורות שלאחריו. שם פכ"א ונתת לן פישל ידו וכו' אין ועתה אלא לשון תשובה. מאמרים נגדיים ע"י איכה רבתי פ' סוכתאה: כתיב לא תקח אם על בנים וכאן אם על

צפה על פני פשוטה⁸². כל זה הוא מה שנוגע בצורת דרושיו ובסגנונם, אבל אם נתבונן בהענינים אשר דרש עליהם נוכל להוציא מהם פנינים לדעת תכונת זמנו, וכמה משפטים לא טובים אשר פרצו בימים ההם. הוא היה מן האנשים אשר לא ישימו יד למו פי ולא יתאפקו בראותם דברים אשר לא כן, הלא גם נגד ר' לוי אהבו אשר בכל עת כבדו כבוד גדול (ירושלמי סוף הוריות קה"ר פסוק איש אשר יתן) העיר כל חמתו בשמעו מפיו פעם אחת מדרש אשר לא יאות לדרשו לפי דעתו וקראו בקנאתו „שקרנא“ (כ"ר ספמ"ה), אף כי בדרשו ברבים שלא היה לו משוא פנים והגיד לעמו פשעם בתוכחה מגולה. באחת מדרשותיו נותן תפלה כמעשה דורו לאמר כי אף את הטוב לא באמינה הם עושים וקרא עליהם המקרא אורה חיים פן תפלים נעו מעגלותיה לא תרע מלמל הקב"ה מתן שכרם של עושי מצות כדי שיהו עושים אותן כאמינה (ירושלמי פאה פ"א ה"א) בדברים קשים הוכיח על שבועת שקר ודרש: דברים שאין האש שורפם שבועת שקר שורפם (ויק"ר פ"ו ועי' שבועות פ"ו ה"ו) ויתר הקב"ה על ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים ולא ויתר על חלול השם (ש"מ כ"ו). ועל האונאה דרש האזכה במאזני רשע, אפשר דוד (כצ"ל) שמדותיו של שקר שהוא זכה (פסיקתא כה). מתוכחותיו נראה כי היו בזמנו אחדים מתלמידי חכמים אשר הלכו לתיאטרות לקרקסאות, ועליהם קרא המקרא לשחוק אמרתי מהולל מה מעורבב השחוק שאימות העולם שוחקים בבתי קרקסאות ובבתי תיאטרות שלהם, ולשחוק מה זה עושה מה מינו של ת"ח ליכנס לשם (קה"ר פ' לשחוק אמרתי מהולל), ומגדיל בזכות המונעים רגלם מלכת שם ומשכבת כסוד משחקים (איכה רבתי פתיחהא), ומזהיר מהתחברות עם העמים מהתערבב בשמחתם לשיר אתם בשירים, וממשל ישראל לגלי הים מה הגלים הללו מסוימים בים כך אבותיהם מסוימים בעולם (שם). מחשבות איבה כאלה נגד העמים בזמנו ובארצו בהתקפם תחת ידי הרומיים התקיפו לבות החכמים בערך דעתם את כל הלחץ אשר הם לוחצים אותם, ואשר הבינו כי כאשר גברה מיום אל יום המהומה והמבוכה בקרבם כן פרצו הכחש והבצע והעשק אשר רדו בהם את העמים אשר היו תחת ממשלם. ר' אבא ב"כ ראה כל זאת בעינים פקוחות ובלב מביין, הוא ראה וידע גודל המבוכה המושלת באומה הרשעה הזאת, וברברים קצרים ונכוחים תאר מבוכתם בקראו עליהם את המקרא: והארץ היתה תהו ובהו וחשך, חשך ואפלה שמשו במצרים, תהו ובהו ברומי (פסיקתא סח.), ואף כן תאר יפה כמעט מלים בצעם ועשקם וקראם מדהכה מלכות שאומרת מרד והבא (כ"ר פמ"ו), ומדעתו את העם הנה ואת כל המעשה הרע אשר עשו לישראל, אף על כן לא יפלא במצאנו ברבים ממדרשיו כי ידברו בנפש מרה מן הרומיים. דרשותיו על דבר חנוך הבנים לת"ת מראות קצת כי בזמנו נמצאו מקומות בא"י אשר מצב החנוך היה ברע, וכבר היה ר"ג שולח לעיריות א"י לבחון את מצב החנוך לת ת ולהמינו, וכן הוכיח ר' סימון את הנשים בדורו על שמתרשלות בחנוך בניהן (חלה פ"א), ועל כן גם הוא בקנאה גדולה דרש על העיירות שלא החזיקו בשכר ספרים ומשנים וקרא אליהם המקרא על מה אכדה הארץ על עזבם תריתו וקרא אליהם את הקריאה הזאת: הקול קול יעקב כל זמן שקולו של יעקב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשי (איכה רבתי בפתיחתא). ודרש עוד למה תשקלו כסף בלא לחם למה אתם שיקלים כסף לבני עשו? בלא לחם על

שלא

בנים רוסשת היו לא כתורתך וכו'. פסיקתא (קיא:) ייתי ברא דמקלקלא דתקנא ועבודיה ויוכח לברא דתקנא דמקלקלא ועבודיה. ועי' עוד שם (קצא) בפ' ביום טובה היה כסוב.
 (82) בר פ"ב כל שחאי בחרבה ארבה בדרך גימטריא עי' ירוש' גדה פ"א הני' ר"א בר ווסרא ש"ס פ"ס מדהבה מרד והבא. ופ"ח דכיס לרובתא פלונית.

שלא שבעתם מלחמה של תורה (ויק"ר פ"ל). קבלה יקרה נמסרה לנו ממנו המלמדת להעיל בדיעת שלשלת הדרות, ובצמצום זמן הולדת אחדים מחכמינו הגדולים וזמן מותם⁸³). ועתה אנו רואים כי יותר שהיה ר"א בר כהנא חכם ודרשן מפואר בזמנו עוד למד דעת אותנו לחזות ולהבין במראה הזמן שהוא אורחותיו ומשפטייו. אף כי כל כתו בדרשנותו ודרך הרוח ההולך בכל מדרשיו כלו דרש הרחק מאד מן הפשוט, בכל זאת מדקדקו בלשון המקרא המביאים אותו לדרוש דרושיו אנו מכירים כי היה בקי בדקדוק הלשון⁸⁴). ואמנם לא לכך מדרשות החכם הזה כי אם גם מרוב מדרשי האגדה הסרים מן הכינה הפשוטית של המקרא תגיע תועלת גדולה למבקשי הכונה הפשוטית, כי לפעמים על ידי הבנת המלות ונתוח המאמרים של הדרשן בדרשתו יתעורר המפרש בדרך הפשוט להבין המקרא על אמתתו ומצד הזה אין ערוך לתועלת הבאה למפרש ממדרשי האגדה.

בדור הבא מדרש האגדה הלך הלך וגדול ער כי גדל מאד, אמנם רק בכמותו אבל באיכותו לא השיג המדרגה אשר עמרו עליה הראשונים. מבחיורי בעל אגדה בדור הזה היה ר' יהודה בר סימון הוא קבץ מדרשי אגדה מרוב בעלי אגדה שבדור הקדום ומוכירם בשמם. והיה אוהב להרחיב מדרשים של הקדמונים ולהוסיף עליהם מדעתו, אבל אם נתבונן בהוספתו נראה כי זאת התוספת מגרעת כי הפשוט ממדרש הקדמונים את הרוח וילבישהו מחלצות חסרות טעם⁸⁵). בדרך הראשונים לפרש מקראות בדרך רמז על דורות מאוחרים ועל אישים פרטיים שהיו בזמן אחרון כן היה דרכו, אבל גם במדרשים כאלה לא היה איש מצליח כי פעמים רבות רמזו וצוירו אינם נאותים למשך אחריהם את הלב, ובפרט נכשל בצוירו האלגריים עד שראוי לקרוא לו: דייק⁸⁶) מקצת פירושו בדרך הזה הוא מוזה והולך ועושה מדרשים חרשים. הנה המקרא: והארץ היתה תהו ודרש זה אדם הראשון שהיה ללמה ולא כלום (ב"ר פ"ב) והכונה שנפילתו: על ידי החטא גרמה שנחשב ללמה ולא כלום ולא היה מה שהיה ראוי להיות. ומה הוא לא אשר היה ראוי להיות? זה פירש במקום אחר: ראוי היה אה"ר שתתן תורה על ידו (ב"ר פכ"ד), ראוי היה אה"ר שהיה חי וקיים (קה"ר פ"ג פ' ידעת). גם כשדרש בדרך נוטריקון מכנים את עצמו בפרצה דחוקה (במ"ר פ"ב). ופסיקתא (ד). עיקר גדול במדרשיו לדרוש את המקרא באופן שיתן בו כוננה ופירושים המבהילים את השמע, ולסבה הזאת נמצא שיסב פני דברים פשוטים שבמקרא לכונות מפליאות ולהוציא קצת מעשים מפשטם ולתאר אותם באופן נסוי יוצא מנכול

המבט

(83) ע"י ב"ר פנ"ה ובכ"מ וזה השמש ובה השמש עד שלא ישקע שמשו של צדיק זה מוריו שמשו של צדיק אחר יום שמת ר"ע נולד רבי וכו' ע"ש.

(84) תגורת אין כתיב כא: אלא תגורות: יב"ר פי ט) מתלך א"כ כאן אלא מתהלך, ואכלתי א"כ כאן אלא ואוכל, וידע א"כ כאן: אלא ידע (שם) אף שהתולדות שהוציא מתדקדוקים האלה הם דרך דרוש מ"ם הדקדוקים עצמם נכוחים ומעוררים על הכונה הפשוטית. וע"י פסיקתא (כו). ערו ערו פגרו פגרו כמד א ערעו התעורר וכו' מי רוב השמנים. שם (קלה): מרביץ בוכך אבניך כהדין כחלא כד"א ותשם בוכך עינית. וכן ת"י בצידא וע"י במתרגמן: ער צד. שם (מגנ): באורים באילין פניסאי: שם (קמג). מאי כוהים כבירומנקאי כך הגי' בערוך ובירושלמי מנהדרין מ"י דתם שפעין, ופתרוננו בל"י שלשאלות כמ"ש בעל מוספי הערוך ודוגמתו ויתגה בסוגר בתחום זת"י בשלשין. וכאלה נמצא הרבה במדרשיו.

(85) כמו בויק"ר פכ"ה אחרי"ח' אלהיכם תלכו וכו' אפשר לבד"ד להלך אחרי הקב"ה וכו' וזה מל"ש שדרשו הקדמונים באופן נאה והוא השתחוו בדוכתו שדרש אלא מחמתל ברייתו לא נתעסק הקב"ה אלא במסע וכו' אף אתם כשנכנסין לארץ לא תתעסקו אלא במסע תחלה הה"ד כי תבואו אל הארץ ונשמתם.

(86) ע"י ב"ר פ"ב פתר קריא בדורות וכו' בכ"מ. וע"י קה"ר פ"ר פ' טוב משניהם פתר קרא ביהוקאל. ושם מ"פ פ' לך אכול פחר: קריא כאברהם: צוירו תאלגריים רבים כמו שה"ש רבה מ"ג אפיריון זה המסך, וכן רבים, אבל עבר תגבול עד שגא לירי חגשמה נסורת עיין איכה רבתי פ ב פסוק נדע בחרי אף. על: השיב ימינו אחר: מבני אויב כיון שגרמו עונות ונכנסו שונאים בירושלים נמלו גבורים של ישראל וכפתו ידם לאחוריים אמר הקב"ה עמו אנכי בצרה וכו' כביכול השיב אחר ימינו וכו'. (ד"ר ח"ג)

המבע"פ⁹⁷), וכן בפירושו למלות ומאמרים אהב לפעמים דרך זהותמטיה להכחיל את השומע, כמו: בדרשו החדש הזה לכם חדרוש נאלה יש לכס סכאן (פסיקתא גב), וכן בפירוש הגניז שם "אנך שענינו מלשון גבה (ויק"ר פ' ל"ג). ואמנם העם כל אלה התכוונת ההמתהות אין להכחיש כי היה ברור מבחירו בעלי אגדה ויש לנו ממנו מדרשים אשר אף שהם רחוקים מפשטו של מקרא נאים הם לפי ענינם ומלמדים להועיל לשומעיו לדעת מיסר השכל ודעות נכוח⁹⁸), וביחוד גדול כחו במשלים יפים, ובתארו עניני המקראות בדרך שחה אשר זה היה ענין נרצה בזמנו⁹⁹) מקצת מדרשיו נוכל להוכיח כי בהשכל ובתבונה הכיר את מצבם נגד הרומים וידע היטב תכונת העם הזה משפטו ומעשהו ומשפט משליו ומשטר הנהגת הממשלה, וכן ידע היטב השתרלות הראשי הכנסיה המשיחית, וכמעט אין אחד מכל החכמים הקדמונים אשר ידע לתארם כמוהו באמרו: למה קורא אותם מקרי עולם שאלו נתן להם רשות היו מוקדים את כל העולם על יושביו לשעה קלה (ב"ה פמ"ח), אף כערך משפטו עליהם היה דורש נגדם בבקאה ובנפש מרה (ד"ר ואתחנן פ' שמע ישראל). מבקאותו בשאר חכמות לא מצאנו דרמו אבל דבק ברור הוא כי היה יודע לשון יוגית שכן מצאנו שמעתיק התרגמו של העקלים (ויק"ה פל"ג) והתרגום הזה הוא יוגי. רבים מן הבאים אחריו מביאים דבריו ודועשים אותם יסוד למדרשם אשר מזה נראה כי מדרשיו היו נעימים לבני דורו ואף להם קנו לו כבוד לשמו כבוד יבוא.

מבני דורו של ר"י בן סימון היה רבי יהושע דסכנין אשר לא היה לו יד יושם בהלכה ולא השאיר אחריו ברכה באגדה אשר הגה והרה טלבו, ובכל זאת הפעל לשוכה לחכמת האגדה יען כי היה אחד מסדרי אגדת אונקלוס מלאכתו באמונה. כי כמו שהיו מסדרי הלכות כן היו מסדרי אגדה, בין בא"י (ברכות י.) ובין בבבל (עירובין כא; וסא לח; סוכה גג.) לו יש לנו להודות על שנתקיימו לנו בהמדרשים הקדומים ר"י, לוי, רק במקומות מעטים מביא מדרש על שם חכם אחר, וזאמנם המדרשים שנמצאו על שם עצמו מסופקים מאד אם הם ממנו, כי ברוב המקומות מתברר למעיין כי במעות נשמט בספרים שמו של ר"י לוי.

אחרי תום הדור הזה עוד רבו בעלי אגדה והחכמה הזאת כערך שעלתה ממדרגה למדרגה בכמותה כן התמעטה באיכותה וברוחה. בין חכמי אגדה של העת הזאת התעלה מאד רבי ברכיה. הוא היה תלמיד לרבי חלבו (כלאים פ"ט ה"ד) ואיכה רבתי פ"ג פ' חסדי ה') אשר גם הוא היה מגדולי חכמי אגדה והיה מתלמידי הרשב"ג (מגילה פ"א ה"א). בשקידה רבה אסף ר' ברכיה מדרשי אגדה מקדמוני וסמסרם על שמם (בכ"מ במדרשים), לפי הנראה האריך ימים כי עודו חי בימי רבי זמנא בנו של רבי יונה (קדושין פ"ג ה"ד), וזמכורר (שם) כי היה גם נחשב בין בעלי הדראה. אחרים סמאמרו הם נאים מאד לפי מעם הזמן הזוא. כמו בדרשו שובי ששבו השולמית שובי שובי ונחזה בך ארבע פעמים שובי כנגד ארבע מלכות שישאל נכנסים בתוכן לשלום ויוצאים בשלום (פ"ה פס"ו), ובענין בריאת האדם דרש: בשעה

שבא

97) ב"ר פ"ג נעשה להם מעין דומת עולם הבא. שם פ"ג בשעה שנפקדה שרה נפקרו אחרים עמה, ועוד שם גדול העולמים חיה שם וזכאלה חרבת.

98) ב"ר פ"ט כל שנברא אחר חבירו שלום בחבירו. מליב אין לך אדם אוהב בן אומנותו אבל החכם אוהב בן אומנותו. פס"ד. כשרצית נתת בלבם לאהוב וכשרצית נתת בלבם לשנוא וכו'.

99) למשליו אין מספר, ע"י ב"ר פ"ב משל למלך שקנה לו ב"ש שפחות וכו' ושם פמ"ט משל למלך שחיו לו ג' אותיות וכו'. עוד שם: מלך בודל תולין לו וכו' כשבקשת לרין עולמך נתת אותו ביד שנים רומוס

ורומולוס וכו' ויק"ר פ"ב משל לאחד שהיה יושב ועושה עמרת למלך וכו' ציוויו בדרך שחה: ויק"ר פ"ב אמר קב"ה לישראל בני י בחמות מסרתי לך ג' ברשותך. . . ו' אינן ברשותך וכו' פסיקתא ק. אתה יש לך

ד' בני בתים וכו'. שם (קתה) אמר ישעיה ספיול ביתי בבית תלמודי ואשמע את קול ה' וכו'. וזכאלה רבים. (ד"ר ח"ג)

שבאי הקב"ה לברא את האדם ראה צדיקים ורשעים יוצאים ממנו אמר אם אני בורא אותו רשעים יוצאים ממנו ואם לא אברא אותו האין צדיקים יוצאים, מה עשה הקב"ה הפליג דרכם של רשעים מכנגד פניו ושתף בו סדת הרחמים ובראו (ב"ר פ ח), ומה יפה מליצתו בפסוק: אשרי נשוא פשע, אשריו לאדם שהוא גבוה מפשעו ולא פשעו גבוה ממנו (שם פכ"ב), וכאלה נמצאו לו מדרשים בהרבה מקומות. וכמו כן משליו יפים וערבים על שומעיהם (פסיקתא יו. שם עז. ובכ"ט). לדרוש המקרא בדרך משל וציור היה ענין אהוב לו ולפעמים הצליח במדרשו סמין הוה, וכן דרכו להרחיב ענין המקרא ולתארו בדרך שיחה ברובה קרוב למליצת משלו אופיית. אמנם בכל אלה אופני מדרשו נשמר מאד לנפשו שלא לעבור גבולות לתאר הדברים קרוב להגשמה⁽¹⁾ ככל הדרשנים בזמנו משתמש בלשון יוגית לפרש הכתובים (שמ"ר פי"ב ויק"ר פכ"ז פסיקתא נקח); אמנם בדבר אחר יש לתת תהלה ודופי במדרשו והוא אשר פעמים רבות שם מגמתו לעיות את הכתובים ולפשוט מעל פני מליצתם הפשוטית את מעמם ולבאר המלות והמאמרים כאופן זר ומתמיה כמו: בפסוק יקו הים יעשו מדה (ב"ר פכ"ח) ופירש יקו מלשון קי. בפסיק: אחות לנו קטנה זה אברהם. שאחה את כל העולם (שם פל"ט). כממחוי קשת כממחית דברים כלפי מעלה (שם פנ"ג). והמסכה צרה מהתכנס עשיתם צרה גדולה למי שנאמר בו כונס כנוד מי הים (ויק"ר פ"ז) צורו המור דודי לי. . . בשעה שאתה מיצר לי מימר לי דודי לי אתה נעשה דודי (שח"ש רבה פ' אשכול), וכן דורש נומריקון (ירושלמי תענית פ"ד) וגומטריאות (ירושלמי שקלים פ"א). ומושך אתה ואחרת עמו באופן זר כמו: מה יתאוונן אדם חי גבר על חמאיו מה יתאוונן על חי העולמים אם יתאוונן גבר על חמאיו (איכה רבתי פ' מי זה אמר). בכמה מקומות מצאנו שטביא דברי קדמוניו ומפרש דבריהם לפעמים מפרש דברי התנאים ולפעמים דברי האמוראים⁽²⁾. דרוש אחד נתקיים לנו ממנו אשר בו נראה תואר פני זמנו, כי בעת ההיא גבר עושק יד איש ברעהו, שוחד ובצע משלו בארץ, כעבות עגלה חמאה וכקליעה עונותיהם ואין איש שם על לב כי גם המוכים שבהם כחדק (ירושלמי תענית פ"ב ה' א'). אלה הם קצות דרכיו באגדה ומתם נראה כי לא הניע למעלה בעלי האגדה הראשונים ואמת היא כי לפי איכותה ויקרתה הפנימית ורוחה עמדה עתה האגדה במצב הירידה.

אחד מזקני דורו של ר' ברכיה היה רבי יהודה ברבי שלום הנזכר לפעמים בכנוי הלווי, חבר לרבי פנחס אשר עלה מכבל (ירושלמי עירובין פ"ה ה.ה). מספר גדול ממאמריו עלו בכל ספרי המדרשים אבל לא נרשמו בתוכנה מיוחדת. מגדולי בעלי אגדה בדור האחרון של האמוראים היה רבי תנחומא. שם אביו לא נזכר רק במדרשים המאוחרים, שם נמצא ר' תנחומא בר אבא אשר למד לפני אבא הונא הכהן ב"ר אבין (במ"ר פ"ג), והוא הוא כי זה ידענו שר' תנחומא היה תלמיד לר' הונא האחרון (מדרש תהלים סי' צ"ב וב"ר פמ"א), ומסר כמה מדרשים

בשמו

(40) עי' איכה רבתי פ"ג פסוק טומאתה בשולית, שיחת בין ים ליושבת. שח"ש רבה פסוק אני תבצלת השרון, פסוק זה המדבר אמרו. ועי' פסיקתא רבתי פ"ז ויהי בהציג הלילה משל וציורו בענין עשר סכות שמשלן בכמספו מלכים.

(41) בב"ר פ"ג מביא מדרשו של רשב"ג בענין בריאת האור ואמר עליו רי"ב אילולי דרשו ר' יצחק בריבם אי אשר לאמרו.

(42) עי' ירושלמי ברכות פ"ח ה"ז אמר על דברי ר"ז ב"ר אבהו כן דרשו שני גדולי עולם. שקלים פ"א אמר פעמא דריב"ז. טוכה פ"ג בשם ר' ירמיה ומפרש דבריו. ב"ר פי"ב אמר טעמית דר' אבות. ומביא לפעמים ראות לדבריו מן המשנת עי' ויק"ר פל"ב כהאי דתנינן. במ"ד פ"א תניא לת בשם ר"ש בן יוחאי. ויש להעיר כי צריכין אנו להיות מתונים במאמריו של ר' ברכיה כי יש ר' ברכיה סתם אשר חי בימי האמוראים הראשונים וכבר הבאתיו למעלה.

בשמו (ירושלמי פאה פ"א ה"א בכורים פ"א ה"ז ב"ר פ"א ובכ"ט), ונמצא גם שנתנו לו שם לווי „אבא” תחת הכינוי „רבי”. (מדרש תהלים פ"א), לפעמים נזכר גם רבי הנחומא בי רבי וגם זה הוא ר' הנחומא: סתם. (גרעץ ח"ד 495). אלה תוארי הכבוד השונים שנתנו לו הם עדה כי היה מגדולי הדרשנים בזמנו. דרכו במדרשו לא נבדל תרבה מדרך כל הדרשנים. לפעמים דורש את המקרא באופן שיסבול פשט הדבורים את הפירוש אשר יתן להם. כמו בדרשו (ב"ר פ"א) כי גדול אתה ועושה נפלאות, למה? כי אתה אלהים לבדך אתה לבדך בראת את העולם, (שם פ"ט) את הכל עשה יפה בעתו בעונתו נברא העולם. ומכנה את העולם בכינוי הכל. (פסיקתא רבתי פ' ח' הוצאת פ"ט) נר אלהים נשמת אדם חופש כל חררי כמין שגור האלהים שהוא הנשמה הוא חופש מטמוניות הלב. וכן פירש רש"י וראב"ע. ודורש בדרך משל וציור (שה"ש רבה פ"ג פ' מרכבו ופ"ו פ' יפה – כתרצה) וממשל משלים פים (ב"ר פ"ב קה"ר פ"א פ' שמח בחור מדרש תהלים ס"א' ובכ"ט). ביחוד היה אוהב לפתור המקראות על אנשים מגדולי האומה בשנים קדמוניות. כמו: (פסיקתא רבתי פ' ד') ובנביא נשמר זה אליהו. (שם פ' ה') מי נלה שמים וירד הפסוק הזה נדרש באלהים ובמשה. (שם פ"ו ו') חזית איש מהיר במלאכתו זה יוסף. (שם פ"ו ז') גאות אדם תשפילנו זה אדם הראשון. וכן דורש המקרא על ענינים גדולים הנכבדים באומה. כמו (שם פ"ו י') שררך אגן הסהר זה סנהדרי גדולה שהיתה בירושלים. (מדרש תהלים ס"ב) יזכור כל מנחותיך זה לגלגל נוב וגבעון שילה ובית עולמים. מאהבתו שאהב לדרוש בדרך הזה עבר לפעמים גבול הישרה. כמו בדרשו (פסיקתא קסגו) ובני יכניה אסיר ושאלתיאל בנו אסיר זה הקב"ה שאמר הקב"ה עצמו בשבועה, שאלתיאל ששאל לביה דין של מעלה והתירו לו את השבועה. כרוב רבגן דאגדתא היה בקי בלשון יוגית והשתמש בה לצורך מדרשו (פסיקתא רבתי), ואף היא שעמדה לו כי היה גם לאל יוד להתוכח עם המורים המשיחיים שבאנמוכיא (ב"ר פ"ט). ויש לנו ממנו גם קצת ספורי נסים (ב"ר פ"א ירושלמי ברכות פ"ט ה"א) וגם משלי קדמונים, כמו: דעה קניה מה חסרת דעה חסרת מה קניה (ויק"ר פ"א) אומרים לזיבורא לא מדובשך ולא מעיקצך (מדרש תהלים ס"א). אמנם עם כל שקידתו ויגיעתו להגדיל מעשיו בחכמת האגדה לא נזהר מלכת לפעמים דרך עקלקלות, כמו: החל רש לרשת עשיתי ארצו חילין (ירושלמי שביעית פ"ו ה"א), וכיוצא בזה מצאנו לו כמה מדרשים שהם משחיתים מליצת המקראות אבל היה כן לפי רוח זמנו ולא יכול להמלט ממנו. ותהי להפך כי נראה מקצת מדרשו כי היה למוד מאד בדקדוק המקרא והלשון⁴³. תכונה מיוחדת היתה בו כי היה משתדל לתת טעם למדרשיהם של הקודמים ולבארם, ובכמו אלה דרכו לאמר: „אנא אמרי מעמא” (ירושלמי ברכות פ"ח ה"ז ב"ר פ"א פ"ג אנכה רבתי פ"א) או „אנא אמניא מעמא” (ויק"ר פכ"א), וכן דרכו להכריע בין החולקים ולאמר: ולא פליגו (ויק"ר פכ"ד פסיקתא נב). או „דין כדעתיה ודין כדעתיה” (סוכה פ"א) או „לא אתי רבי פלוני למימר” (ב"ר פס"ב) או „מסתברא כחכם פלוני” (ויק"ר פכ"ה), וכן סכריע לפעמים בין שתי גוססאות שנמסרו במדרשי קדמוניו, ובזה דרכו לאמר „אית דמפיק לישנא אחרינא” (ב"ר פמ"ג פער"). כל אלה הנקודות כאור בהיר מזהירות ביהוד מתוך הדרושים השלמים אשר הגיעו אלינו. כבר אמרנו שר"ת סתם הוא ר"ת בר אבא ואין לנו סבה

מכרחת

43 ע"י ירושלמי הענית פ"ד ה"ג אין מתענין על ב' דברים כאחת מן הדא ונציפת. . . על זאת אר"ת לא מן הדא אלא מן הדא ורחמין למבעא. . . על רוא דנא וכוונתו דעל זאת שהוא סתם אשכח להאמר בין על יחיד בין על רבים. ירושלמי ע"ז פ"ב ח"ז וב"ד פ"פ מוסף על הכתובים שאין להם הכרע, ובדרשו פסיקתא נראה בכמה מקומות שגהרין ליה דרכי הלשון. (דוד' ח"ג)

מכרחת לעשות אותם שנים, אבל להיפך אנו רואים שמגנון מדרשו של ר"ת סתם דומה ממש לסגנונו של ר"ת בר אבא, וכן ראינו שר"ת סתם היה תלמידו של ר' הונא וגם ר"ת בר אבא תלמידו של ר' הונא. ובפסיקתא רבתי לרוב אומר „כך פתח ר"ת בר אבא", ולפעמים ר"ת ברבי, ושלוש פעמים „כך פתח ר' תנחומא" בלא שם לוי זה אות כי שלשתן אחד. והלא דבר הוא שאתה מפתחותיו של ר' תנחומא בפסיקתא רבתי (פ' כ"ה) מובאת רובה במקום אחר על שם ר"ת סתם (פסיקתא באבער עה), ועתה אחרי שר"ת סתם הוא ר"ת בר אבא על כן בצדק נשפוט מן הדרושים השלמים שנמסרו לנו בשם ר"ת בר אבא ור"ת ברבי בפסיקתא רבתי שהם לערך שלשים ושבעה במספר⁴⁴ על דרכו וסגנונו של ר' תנחומא סתם במדרש האגדה, ומהם נהבינו כי הגדיל מאד לעשות בחכמת האגדה ובפרט במה שאסף אל תוך דרושיו מבהרי המדרשים מגדולי בעלי אגדה שקדמו לו.

הנה ראינו עד כה השתלשלות חכמת האגדה כי הלכה יד ביד עם המאורעות ותהי גברת כהתגבר עליהם העוני וקיושי השעבוד, וכי כערך שהכנסיה המשיחית גדלה והצליחה ותמשוך אחריה רבים מעמי הארץ עד כי גם קסרי רוסי נכנסו בכרייתה, אף כערך הזה גם בין היהודים התשוקה לדרוש באגדה היתה כמעין המתגבר מיום אל יום עד כי לבסוף דרישת התלמוד היתה כמטבע שאין אדם יכול להוציאה. והיה אחרית זאת כי חכמי ישראל שמו לכם בכל עז אל המקרא דקדקו בו במלותיו התיבותיו בחסר ויתיר והיו מפתחים ומשדרי אדמת הקדש להיות מוכנת לרור יבוא אשר קם אחריהם לישר הנוסחאות ככתבי קדשנו, ועל כן אף הם היו מפלטי מסלות לבעלי המסורה⁴⁵, וזאת המלאכה הגדולה היתה צריכה גם להכנה גדולה, אבל זאת ההכנה לא יכלה לבוא כל עת שפלפול התלמודי והויות והמצאות בהלכה לוקחים כל זמנם וכל הכחות הטובים. אבל קרוב הדבר מאד כי ההתרשלות מן התלמוד והתשוקה להקדיש כח ידם ורוחם למקרא ומדרשו גם הן פעלו כי רבים בישראל ואולי גם מן החכמים חשבו מחשבות בלבם על התלמוד, ובלי ספק שמן ההתרשלות הזאת נצמח במשך הזמנים כי סרו מהר מאחריו, ולא נתעה אם נאמר כי בארץ ישראל נפל גרגר זרע הראשון אשר ממנו יצאו דעות קראיות יהיו ברוב הימים למכשול על אדמת ישראל, כי האחרים היו לאלף אשר מהתחביותם יצאה חברה דתית מיוחדת והיא חברת בעלי מקרא.

44) בפסיקתא רבתי נמצא בלשון „כך פתח ר"ת בר אבא" ס"ז דרושים פ' ב' ג', ח', ו', י', י"א, י"ב, י"ד, ל"א, ל"ט, מ', מ"א, ס"ג, מ"ד, ס"ו, ב' פעמים, ובלשון „כך פתח ר"ת בידב"י י"ט דרושים, פ' ד', ה', ח' ב' פעמים, ס', י', י"ב ב' פעמים, י"ג ב' פעמים, י"ט, כ"ה, כ"ט, ל"א, ל"ג ב' פעמים, ובפ' י' נמצא כך פתח ר"ת בר ר' יונת ממוצוצרא אשר בליס סעות הוא וצ"ל: ר"ת בר ר' בשם ר"י ממוצוצרא, ועוד שם ר"ת בר ר' מנחם בן יעקב סהרו גם תיבות בשם ר'. ונמצא ר"ת עוד ה' פעמים על מדרשים יחודים בפ' י"ב ר"ת בר ר'. ובפ' ס"ז, י"ז, כ"א ר"ת סתם, ובפ' ס"ז ר"ת ב"א, ודי בהצגה זו ובמת שבהכתי להראות שר"ת בר אבא ור"ת סתם אחד הם, ועוד נמצא מקום לדבר מענין זה.

45) ע' בערך מלים להרב רש"י ראשפרט ע' ארץ ישראל צד 225 שכתב קרוב לדברינו. (דו"ד ח"ג)